
ZDOBYWCY, PODRÓŻNICY, ARCHEOLODZY-HISTORIA I ODKRYWANIE AMERYKI

Notatki z wykładu

rok akademicki 2012/2013

Opracowanie notatek:
Paweł BORYCKI

Wykład prowadził:
dr Janusz WOŁOSZYN

Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski

13 grudnia 2013

Wstęp

Dokument nie jest oficjalnym skryptem do wykładu zatwierdzonym przez prowadzącego zajęcia. Zawiera notatki z zajęć będącym swobodnym zapisem poruszonych tematów w zakresie ustalonym przez autorów notatek.

Notatki zapisane w języku L^AT_EX mogą być rozwijane i poszerzane przez wszystkich uczestników zajęć. Osoby chętne do poszerzania notatek proszone są o kontakt mailowy. Wszystkie materiały w wersjach aktualnych oraz wersje archiwalne dokumentów znajdują się pod adresem internetowym projektu <http://code.google.com/p/notatki-archeo/>.

Wszelkie uwagi dotyczące notatek należy zgłaszać na adres e-mailowy pb262494@students.mimuw.edu.pl. Za wszystkie uwagi serdecznie dziękuję!

Spis treści

1 Wikingowie w Ameryce

Sagi donoszą o kilku innych wyprawach do Ameryki. Thorfinn Karlsefni przywiózł 160 osób w celach osadniczych w 1008 roku. Miał kontakt z miejscowymi "skraelingami". Początkowo handlował z nimi, ale później doszło do konfliktów. Urodził się w Ameryce jego syn Snorri, pierwszy biały Amerykanin.

Po 1020 już do dużych wypraw do Ameryki nie dochodziło. Nie ma dla nich potwierdzenia historycznego, a archeologiczne jest niepewne.

Najważniejszym stanowiskiem wikingowskim jest L'Anse aux Meadows znaleziono przez norweskie małżeństwo Anne Stine i Helge Marcus Ingstad. Konfrontowali oni wygląd wybrzeża z opisem zawartym w sagach. Wykopaliska prowadzili tam w latach 1962-1968. Stanowisko jest położone na północnym wybrzeżu Nowej Fundlandii. Znaleziono tam domy o konstrukcji drewniano-kamiennej kryte strzechą i kuźnię użytą od 890 do 1090 roku. Wśród artefaktów znaleziono gwóźdź żelazny z zawieszka, przęślik islandzki, lampkę kamienną, drewniane narzędzie do naprawy łodzi. Obecnie na stanowisku mieści się skansen, a domy częściowo zrekonstruowano. Na Nowej Fundlandii na innym stanowisku znaleziono przedstawienie przypominające zakonnik z krzyżem.

Wikingowie nazwali ludność miejscową Skraelingami. Najpierw nazwano tak Inuitów Thule lub Dorset z Grenlandii lub Indian Beothuk z Labradoru. Nazwa pochodzi z języka staronordyjskiego. Może pochodzić od skórzanego stroju noszonego przez Indian w odróżnieniu od Wikingów posiadających wełniane stroje. Nazwa może odnosić się do dzikości, niskiego poziomu rozwoju Indian lub ich szczupłej sylwetki.

Tereny, na które dotarł Lars i członkowie jego rodziny były zamieszkane przez Inuitów Dorset oraz Indian Beothuk. Ekspansja Dorset przypada na ten sam okres, co podróże Wikingów. Grenlandia w tym czasie była prawie niezamieszkała z wyjątkiem północnych skrajów. Stanowisko L'Anse aux Meadows jest jedynym bezpośrednim dowodem na pobyt Wikingów w Ameryce.

Są też inne zabytki świadczące o tych wyprawach. Jednym z nich jest Mapa Winlandii, która dokumentuje Europę, Afrykę Północną, a także Islandię, Grenlandię i skraj Ameryki Północnej. Mapa zawiera dokładne zaznaczenie Europy Południowej. Na mapie bardzo niedokładnie zaznaczono Skandynawię, ale bardzo dokładnie zaznaczono całe wybrzeże Grenlandii, w tym północne. Świadczy to o tym, że mapa jest falsyfikatem, gdyż Grenlandia od północy została opłynięta w 1892 roku przez Roberta Peary'ego. Wcześniej sądzono, że Grenlandia jest półwyspem, który przylega do ziem rosyjskich.

Drugim zabytkiem jest moneta Maine penny. Została znaleziona na stanowisku indiańskim Goddard w stanie Maine, na południe od ziem odwiedzonych przez Wikingów. Wydatowano ją na lata 1065-80, czyli późniejsze od okresu przybycia tam ludności normańskiej opisanego w sagach.

Mogli docierać tam kolejni Wikingowie. Moneta mogła zostać tam podrzuciona w czasach współczesnych.

Trzecim zabytkiem jest Kamień z Kensington znaleziony w stanie Minnesota w 1898 roku. Kamień odkryto w korzeniach wiekowego drzewa. Był pokryty napisem runicznym. Zawierał opis odkrywczej wyprawy podjętej rzekomo przez Norwegów i Gotów w 1362 roku z Winlandii. Kamień znaleziono na posesji farmera pochodzenia szwedzkiego. Początkowo odkrywca uważał kamień za zabytek indiański, ale szybko został uznany przez lingwistów za falsyfikat. Później był badany pod względem treści i kształtu liter. Dalsze badania potwierdziły, że był to falsyfikat, ale sfalszowany przez ludzi doskonale znających historię. W 1363-64 król Magnus Erikson

zorganizował wyprawę na Grenlandię, by sprawdzić, czy wciąż żyją tam Wikingowie. Na Grenlandii nikogo nie znaleziono, ale część uczestników mogła kontynuować podróż do Ameryki i wgląb ładu pozostawiając po sobie Kamień z Kensington.

Czwartym zabytkiem jest Newport Tower w stanie Rhode Island. Jest kamienną budowlą, którą łączono z mnichami islandzkimi, cystersami, Portugalczykami lub Anglikami. Najprawdopodobniej są to jednak pozostałości XVII-wiecznego młyna i budowla nie wiąże się ze średniowiecznymi budowlami europejskimi.

Dwie pierwsze wyspy odkryte przez Wikingów w czasie VIII- do X-wiecznych podróży nazywano Islandią (wyspą Ognia) i Grenlandią. Obie te nazwy nie pełni odpowiadały ich charakterowi, podobnie jak sama Winlandia.

2 Historia badań archeologicznych i ikonograficznych nad kulturą Moche

Na całym obszarze środkowoandyjskim archeologia rozwijała się w podobnym tempie. Kultura Moche rozwijała się od 1 do 750 roku n.e. na północnym wybrzeżu obejmując swoim zasięgiem tylko środkowe i dolne odcinki dolin rzecznych. Największą z rzek w tym regionie jest Santa.

Kultura ta wzniosła najpotężniejsze budowle z cegły adobe. Jest znana z architektury oraz ceramiki wykonywanej ręcznie i w formach. Wykonywano perfekcyjnie okrągłe butle, które malowano oraz dekorowano rzeźbiarskimi przedstawieniami.

Friedrich Max Uhle w 1899 rozpoczął badania na stanowisku Moche-Cerro Blanco (Huacas del Sol y de la Luna). Pracował on najpierw badania w muzeum archeologicznym w Berlinie. Następnie jako pierwszy prowadził stratygraficzne wykopaliska na wybrzeżu Peru i Chile. W tym czasie wierzono, że kultury andyjskie pochodziły od wyżej rozwiniętych kultur mezoamerykańskich. Znano już wtedy kodeksy mezoamerykańskie i budowle majańskie.

Dużo wcześniej w Peru działali już rabusie i kolekcjonerzy starożytności. W 1566 Garcia Gutierrez de Toledo, obywatel Trujillo, rozkopał jedną z pierwszych huacas, tzw. Huaca de Toledo, nazwaną od jego nazwiska, w okolicach doliny Moche. Pozyskał w ten sposób znaczną ilość złota.

Niedługo po konkwiście wicekról Francisco de Toledo wydał dekret nakazujący rejestrowanie wszystkich znalezisk oraz oddawanie 1/5 znalezisk do skarbcza królewskiego. Rabunkowe wykopaliska zostały zatem opodatkowane. Początkowo wykopaliska miały na celu pozyskanie kruszców.

Huaqueros do dziś rozkopują miejsca święte w celu pozyskania zabytków. Ich działalność jest zwana huaqueria.

W 1602 roku Huaca del Sol, największa budowla kultury Moche, została rozmyta przez jedną z odnóg rzeki. Pozyskano w tym celu zgodę królewską. Zmienioną bieg rzeki i rozmyto budowlę pozyskując 2800 kg metali szlachetnych. Dwie trzecie budowli zostało zniszczonych.

Biskup Trujillo Jaime Baltazar Martinez de Compañón y Bujanda podjął staranie o sporządzenie dokładnych zwyczajów dotyczących zachowanych zwyczajów miejscowej ludności. W latach 1782-85 na jego polecenie spisano dziewięciotomowe dzieło "Trujillo del Peru en el siglo XVIII", które wysłano na dwór Karola III do Hiszpanii. Do Hiszpanii przewieziono też ceramikę pozyskaną w wyniku wykopalisk prowadzonych na polecenie biskupa. Ceramika ta do dziś jest przechowywana w Madrycie.

Kronika Martinez de Compañón zawierała rysunki zwierząt, mapy wybrzeża, plany miast, przekroje kopalń i plany stanowisk archeologicznych. Udokumentowano m.in. Huaca del Sol.

W kronice przedstawiono wygląd Hiszpanów i Indian zamieszkujących okolice Trujillo oraz lokalne obrzędy – katolickie oraz pogańskie. Przedstawiono także Inkę z czasów wkroczenia Hiszpanów do Peru jako władcę w konwencji europejskiej.

W kronice przedstawiono plan stanowiska Chan Chan kultury Chimu. Stanowisko było wizytowane i rozkopywane przez samego biskupa.

W XIX wieku ziemie kultury Moche odwiedzali różni podróżnicy i badacze.

Ephraim George Squier stworzył liczne ryciny z XVIII-wiecznego Peru, w tym mostów wiszących. Stworzył plany Huaca del Sol i stanowiska Penamarca w dolinie Nepena.

Max Uhle w latach 1899-1900 rozpoczął badania systematyczne grobowców w Cerro Blanco, czyli w Huaca del Sol y de la Luna. Pozyskany materiał trafił do Berkeley w Kalifornii, Peabody Museum w Harvardzie i Manchester Museum. Uhle korzystając z wykopalisk na północnym i południowym wybrzeżu ustalił chronologię, która obowiązuje do dziś. Ustalił, że kultura Moche poprzedzała kulturę Moche, Chimu, Tiahuanaco i Inków na północnym wybrzeżu.

W 1910 Eduard Seler, niemiecki badacz kodeksów meksykańskich, badał freski zdobiące ściany świątyń w Huaca del Sol y de la Luna.

W 1926 Julio Cesar Tello, który odkrył tkaniny Paracas, prowadził badania w dolinach Santa, Viru, Moche i Chicama. W latach 1920-40 rodzina Larco, Rafael Larco Hurray i jego syn Rafael Larco Hoyle, bogaci plantatorzy trzciny cukrowej, prowadzili badania w dolinach Chicama i Moche. Założyli oni muzeum w swojej hacjendzie, które w latach 60. zostało przeniesione do Limy. Dla publiczności udostępniono także magazyny tego muzeum. Zgromadzono tam kilkadziesiąt tysięcy zabytków ceramicznych, w tym naczyń erotycznych Moche, a także złota.

W 1936 roku Wendel Bennett i Jorge Muelle prowadzili amerykańsko-peruwiańskie wybrzeża w dolinach Viru i Lambayeque rozpoznając styl Gallinazo-Viru.

W 1946 roku rozpoczął się projekt "Dolina Viru". Powstał on na bazie badań przedwojennych. Dał on początek nowoczesnej archeologii peruwiańskiej. Zainicjował go Wendell Bennett. Wzięli w nim udział słynni badacze Gordon Willey, Donald Collier, James Ford i Junius Bird, a także Wendel Benett. Był to projekt interdyscyplinarny poświęcony całościowemu rozpoznaniu całej doliny Viru w wielu aspektach. Rozpoznano około 300 stanowisk w trakcie badań powierzchniowych, a na stanowisku Huaca de la Cruz podjęto badania wykopaliskowe, w trakcie których znaleziono Grobowiec Kapłana-Wojownika. Był to bardzo bogaty grobowiec z berłami ceremonialnymi, nakryciami głowy. Pochowano tam starszego mężczyznę, którego przedstawiono z atrybutami boskimi. Wraz z nim pochowano chłopca. Na berle znaleziono postać z atrybutami boskimi, a pochowanego mężczyznę utożsamiano czasem z bóstwem z berła. Przez 40 lat grób ten uważany był za najbogatszy do czasu odkrycia dużo bogatszych grobów w Sipan.

Projekt Viru był wzorcem dla nowego typu projektów badawczych realizowanych w Ameryce Południowej. Obejmował obszar całej doliny i stanowiska z wielu różnych okresów.

Podjęto wykopaliska na stanowisku Huaca de la Cruz (William Strong, Clifford Evans). Znaleziono tam grób 60-letniego mężczyzny, który był członkiem elity lub władcą. Pełnił funkcje ekonomiczne, polityczne i religijne. Znaleziono berła zakończone przedstawieniami ptaków. Był to grób tzw. Kapłana-Wojownika.

W Hacjendzie Chiclin w 1946 roku, należącej do Larco, zorganizowano wtedy pierwsze międzynarodowe spotkanie archeologów pracujących na północnym wybrzeżu Peru. Rafael Larco Hoyle przedstawił wtedy własny projekt pięciofazowego podziału chronologicznego kultury Moche opierając się na butelkach z wylewem strzemieniowym. Obowiązuje ona do dziś. Opierał się na kształcie butli i strzemiączka, a także dekoracji malarskiej, która zaczęła pojawiać się w późniejszych okresach. Podział pod względem stylistyki naczyń obowiązuje do dziś.

Jej ojciec zgromadził w posiadłości ceramikę kultury Moche. Część z niej przekazał do muzeum w Madrycie jako dar dla narodu hiszpańskiego. Rafael Larco gromadził swoją kolekcję ceramiki, kontynuując dzieło ojca. Finansował też dalsze badania archeologiczne. Zgromadził największą do dziś powstałą kolekcję ceramiki peruwiańskiej. Znajduje się ona obecnie w Muzeum Rafael Larco Herrera w Limie.

W latach 50. odkryto nowe freski na stanowisku Panamarca w dolinie Nepeña. Freski te nie zachowały się jednak do dziś. Prace prowadzili Richard Schaedel i Duccio Bonavia.

W latach 60. w dolinie Piury, na samej północy obszaru Moche, odkryto ku zdziwieniu archeologów bardzo wczesną ceramikę. Dotąd uznawano hipotezę Larco o tym, że kultura Moche ekspandowała na północ i południe. Odkryto nowy styl, który od nazwy stanowiska nazwano kulturą Vicus. W latach 1965-66 dokonywano brutalnych grabieży w okolicach stanowiska Vicus.

Ceramika Moche produkowana była a w większości w formach, a ceramika znajdowana na półocy, w stylu Vicus, wykonywana była całkowicie ręcznie.

W dolinie Piura znaleziono też metalowe ozdoby. W 1969 w Loma Negra w dolinie Piura znaleziono ozdoby wykonane z miedzi, złoczonej miedzi, srebra i złota. Było to spektakularne, ale przypadkowe odkrycie dokonane przez huaqueros. Do czasu odkryć w Sipan było to najbogatsze znalezisko skarbu kultury Moche.

Istnieją dwa rodzaje projektów archeologicznych na północnym wybrzeżu. Na obszarze kultury Moche prowadzone są projekty skupione wokół jednego stanowiska, trwające jeden lub dwa sezony. Drugi rzadszy typ projektów, to projekty skierowane na rozpoznanie całych dolin rzecznych. Jednym z nich był projekt w dolinie Nepeña prowadzony przez Donald Proulx w 1967 roku, który badał związki Moche z Recuay. Odkryto stanowiska rozciągające się od wybrzeża Pacyfiku aż po stoki andyjskie.

Badano przenikanie kultur Moche oraz Recuay i wzajemne przenikanie się ceramiki obu kultur. Badano stosunki handlowe oraz wymianę kulturową między tymi dwiema kulturami. Czasami dochodziło do konfliktów i walk między ludnością Moche oraz ludnością kultury Recuay. Kultura Recuay była skupiona w górnych partiach doliny.

Ludność Recuay kultura Moche na swoich przedstawieniach ikonograficznych przedstawiała jako ludność dziką i wojowniczą. Zdarzają się także przedstawienia na których pokreślano rolę Recuay w handlu transandyjskim i sprowadzaniu dóbr egzotycznych z dżungli.

W latach 1968-76 realizowano projekt "Chan Chan – Dolina Moche". Badano głównie stanowiska kultury Chimu i stanowisko Chan Chan. Braли w nich udział m.in. Michael Moseley, Carol Mackay, małżeństwo Pozorski i Christopher Donnan. Donnan jest jednym z najslawniejszych badaczy Moche, a w szczególności ikonografii tej kultury. Brał też udział w badaniach w dolinie Santa. Badał ikonografię Moche oraz konteksty grobowe. Zaczął łączyć jako pierwszy te dwa źródła informacji. Dotąd naczynia znane były głównie z wykopalisk rabunkowych, a więc pozbawione były kontekstu.

W 1971 zaczęto badania projektu "Pampa Grande – Sican". Kierowany był przez Kenta Daya i Izumi Shimadę. Znaleziono maski grobowe z metali szlachetnych i wiele innych znalezisk. Wykazano stabilność osadnictwa Moche oraz procesy przebiegające u schyłku kultury Moche i powstawania kultur późniejszych Sican, Lambayeque i najpóźniejszej kultury Chimu. Badania dostarczyły informacji na temat produkcji brązu arsenicznego oraz technik metalurgicznych stosowanych przy formowaniu wytworów metalowych.

W latach 1979-80 zainicjowano projekt "Dolina Santa". Santa jest całoroczną rzeką, ważną dla osadnictwa od okresu inicjalnego. Tam właśnie rozwinęła się kultura Chavin, zwana

“kulturą-matką”. Projektem kierował David Wilson. Badano osadnictwo, eksplozję demograficzną, praktyki rolnicze oraz militarystkę kultury Moche. Stwierdzono powstanie dwóch organizmów państwowych – Moche Północnego i Moche Południowego, które różni rodzaj ceramiki oraz obfitość materiałów grobowych.

W 1987 roku huaqueros dokonali najważniejszego przełomowego odkrycia w Sipan. Rozpoczęto badania stanowiska Huaca Rajada w dolinie Lambayeque. Znajdowała się tam platforma grobowa wykorzystywana jako grobowiec dla miejscowych elit.

Na stanowisku pracowali Walter Alva i Christopher Donnan. Pierwszy odkryty grób został w całości rozgrabiony. Jednak odkryto następnie kilkanaście bogatych grobów miejscowej elity. Groby budowano podobnie do piramid Majów. Wokół centralnej komory grobowej budowano kolejne warstwy z cegły adobe.

Najsłynniejszym grobowcem jest grób “władcy z Sipan”. Na tym samym poziomie znaleziono grobowiec kapłana, a poniżej, o 4 wieki starszy grób Starego Władcy z Sipan. Władca z Sipan pochowany został w komorze grobowej o wymiarach 4 na 5 metrów. Pochowano wraz z nim ofiary ludzkie z kobiet i mężczyzn, lamy, psy, ozdoby z kamieni szlachetnych, bogatą biżuterię z ozdobami uszy, głowy, nosa. Człowiek ten prawdopodobnie w czasie ceremonii religijnych za życia wcielał się w role bóstw. Donnan odkrył wiele przedmiotów znanych dotąd tylko z przedstawień archeologicznych.

Rok 1987 rozpoczął intensywne badania północnych dolin Moche. W latach 1987-90 projekt “Alto Piura” badał dolinę Piura. Znajdowano wyroby Moche oraz Vicus. Brali w nim udział Jean Guffroy, Peter Kaulicke i Krzysztof Makowski. Badania rozpoczęli Peter Kaulicke i Jean Guffroy. Wszyscy Ci archeolodzy związani byli z Uniwersytetem Papieskim. Krzysztof Makowski badał Bliski Wschód w Polsce, ale w czasie stanu wojennego wyjechał do Peru.

W 1989 zapoczątkowano badania archeologiczne w dolinie Chicama. W Cerro Mayal odkryto warsztaty ceramiczne. W 1990 roku rozpoczęto badania w kompleksie El Brujo. Badano m.in. piramidę Huaca Cao Viejo. Projekt jest realizowany do dziś. Odkryto sceny wykonane z cegły mułowej, a następnie malowane, przedstawiające jeńców. Odkryto też groby kobiet, które pełniły funkcje polityczne. Odkryto grób Senora de Cao, Władczyni z Cao, która jest dobrze zachowana wraz z węzowymi tatuażami pokrywającymi całe ciało. Ciała w północnym Peru z reguły zachowują się źle.

W 1991 rozpoczęto projekt San Jose de Moro w dolinie Jequetepeque. Znajdowano tam bogate groby kobiet, tzw. kapłanek, datowane na późny okres kultury Moche. Projektem kierowali Christopher Donnan i Luis Jaime Castillo.

W 1991 roku też rozpoczęto projekt Huacas del Sol y de la Luna w dolinie Moche. Badano najważniejsze stanowisko kultury Moche. Badania rozpoczęto od Piramidy Księżyca. Znaleziono ściany z bogatymi zdobieniami, a także szczątki wojowników-jeńców, którzy byli brutalnie mordowani. Ich ciała znaleziono na jednym z placów Huaca de la Luna.

Rozpoczęto też badania sektora miejskiego między Piramidami Słońca i Księżyca. Znaleziono tam sektory rzemieślnicze, mieszkalne i administracyjne, co udowodniło, że Huaca del Sol y de la Luna było ośrodkiem miejskim, a nie tylko religijnym.

W 1997 Donnan rozpoczął badania na stanowisku Dos Cabezas w dolinie Jequetepeque. Znaleziono pochówki trzech spokrewnionych mężczyzn dotkniętych chorobą kości. Były to bogate pochówki mimo ich choroby.

W 2002 Krzysztof Makowski, Miłosz Giersz i Patrycja Prządka rozpoczęli projekt “Dolina Culebras”. Odbyły się badania powierzchniowe oraz wykopaliska na kilku stanowiskach. Następnie rozpoczęto także badania w dolinie Huarney.

Historia badań ikonograficznych kultury Moche.

Do czasu rozpoczęcia dużych projektów wykopaliskowych badania nad ikonografią Moche oraz wykopaliska były dwiema zupełnie oddzielnymi dziedzinami. Badania ikonografii prowadzono w gabinetach, w oderwaniu od kontekstu.

Ikonografia Moche zachowana jest głównie na naczyniach. naczynia wykonywano w formach lub ręcznie, wtedy były naczynia unikatowe. Przedstawienia dotyczyły ceremonii, scen mitologicznych, architektury oraz rytuałów odbywających się w budowlach poszczególnego typu, scen ze świata roślin i zwierząt.

Na ceramice znajdowały się wyobrażenia reliefowe oraz w pełni plastyczne rzeźb. Znane jest zaledwie 3-4 tys. naczyń malowanych z rozbudowanymi scenami. Naczynia wykonywano tworząc model gliniany, następnie oblepiając go gliną i wypalając tak powstającą formę. Mozaiki wykonywano z muszli, kamieni szlachetnych. Wykonywano wyroby drewniane, m.in. trzy berła z Huaca de la Cruz.

W Huaca Cao Viejo i Huaca de la Luna odkryto bogate dekoracje freskowe-muralowe. W latach 20. XX wieku, gdy wykopaliska nie były podejmowane na dużą skalę, dominował nurt ikonograficzny. Rafael Larco Hoyle napisał dwutomowe dzieło "La Mochica", w którym opisał cały domniemany świat Moche, wraz z językiem oraz systemem jego zapisu, co nie jest co dziś znane.

Opisał główne domniemane bóstwo, które nazwał Ai Apaec. Przełomowym odkryciem było odkrycie grobowca kapłana-wojownika w Huaca de la Cruz w dolinie Viru w 1946 roku. Odkryto wtedy po raz pierwszy złote i srebrne nakrycia głowy oraz drewniane berła ze zwierzęcymi ozdobami główki.

Materiał związany z Moche dotarł do Madrytu już w XVIII wieku. Kolekcje docierały też do innych krajów. Bogata kolekcja znalazła się w Berlinie i została opisana pod względem ikonograficznym. Eduard Seler w 1910 roku badał freski w Huaca de la Luna. Znane są przedstawienia ludzi bez rąk, bez nóg oraz z wieloma różnymi schorzeniami. Przedstawienia ludzi chorych były badane przez lekarzy w latach 1912-1913. Celem było ustalenie jakie choroby występowały w kulturze Moche oraz jak próbowano je leczyć lub ułatwić chorym i niepełnosprawnym życie.

W latach 20. badano stroje i ozdoby na ikonografii zbiorów ceramicznych znajdujących się w Londynie oraz Goetheborgu.

Larco zbudował całą koncepcję funkcjonowania państwa. Uznał, że było to scentralizowane państwo rządzone przez jednego władcę silnie zmilitaryzowane oraz ekspandujące w oparciu o podboje militarne.

Uznawał, że w państwie Moche mógł istnieć system komunikacyjny kurierów podobny do inkaskich chasqui. Zakładał, że mogło istnieć tzw. pismo fasolkowe. Obecnie jednak przedstawienia te uznaje się za grę.

Na ceramice przedstawienia cienką linią obejmowały ceremonie oraz najważniejsze wydarzenia z życia. Przedstawiano rytualne walki, których celem było pozyskanie jeńców na ofiarę. Przedstawiano polowanie na jelenie. Przedstawiono człowieka adorującego potwora z muszlami spondylusa sprowadzonymi z Ekwadoru. Przedstawiano też sceny z życia umarłych.

Najpopularniejszą formą ceramiczną była butla z wylewem strzemieniowym. Wytwarzano jednak także kubki, floreros, ceramiczne trąby muzyczne, maski, ceramiczne ozdoby architektoniczne umieszczane na dachach świątyń. W latach 50. i 60. dokumentowano materiał ikonograficzny. Gerdt Kutscher stworzył opis przedstawień z ceramiki malowanej.

Badania nad ikonografią zostały przyspieszone w latach 70. Kolekcja naczyń Moche zgromadzona jest także w Sankt Petersburgu i była opisywana w latach 80.

Nieliczni badacze opisywali ikonografię kompleksowo. Najczęściej zajmowano się tylko przedstawieniami jednemu typowi. Znaną sceną jest scena prezentacji, w której jedno bóstwo przekazuje drugiemu bóstwu kielich z krwią jeńca, który w obrębie tej samej sceny jest mordowany.

Sceny takie były przedstawiane na całym obszarze Moche, w tym na fryzie w Panamarca. Religia zatem była cechą wspólną, spajającą całą ludność kultury Moche.

Elizabeth Benson w 1972 opublikowała pierwszą syntezę na temat badań ikonograficznych. Christopher Donnan był drugim badaczem podejmującym taką próbę. On jako pierwszy łączył ikonografię z badaniami ikonograficznymi.

Donnan próbował wyróżnić grupy naczyń, które wytworzył jeden artysta.

Anne Marie Hocquenghem jako pierwsza próbowała skatalogować wszystkie przedstawienia obecne na ceramice Moche. Ustaliła, że na naczyniach nie ma żadnych scen z życia codziennego. Występują prawie wyłącznie sceny mitologiczne oraz rytualno-kultowe. Na tej podstawie próbowała ustalić kalendarz używany przez Moche.

Ikonografią świątyni zajmuje się Krzysztof Makowski. Bada przedstawienia ludzi, w tym scen walki wewnętrznej pomiędzy różnymi grupami Moche. W walkach tych obie strony używały tej samej broni i były tak samo ubrane. Takie walki miały charakter rytualny i miały na celu pozyskanie jeńców. Byli oni jeszcze na polu bitwy związywani i rozbierani. Musieli odbywać następnie mordercze biegi. Ci, którzy dobiegli do końca byli mordowani.

3 Krzysztof Kolumb

kat. Cristofor Colom, wł. Cristoforo Colombo, hiszp. Cristobal Colon (1451-1506). Urodził się w Genui między 25 VIII a 31 X 1451 roku. Był synem genueńskiego tkacza i drobnego kupca. Wykształcenie otrzymał w zawodowej szkole kupieckiej. Pracował w domu bankowym Centurionich.

Niektórzy kwestionują jego genueńskie pochodzenie, gdyż nigdy nie pisał po włosku. Nawet do Włochów pisał po łacinie lub po katalońsku. Mógł pochodzić z Katalonii lub z Minorki na Balearach, gdzie jego nazwisko jest bardzo popularne. Uważano, że mógł być schryścianizowanym Żydem katalońskim.

Zaskakujące jest, że dobrze radził sobie na dworach królewskich w całej Europie, choć pochodził z rodziny kupieckiej. Zawarł pierwsze małżeństwo z bogatą portugalską szlachcianką. Otworzyło mu to dostęp do ważnych dokumentów w bibliotece.

Brał udział w podróży handlowych po Europie. Odwiedził m.in. Islandię.

W 1475 roku odbył podróż na wyspę Chios, a w 1476 z Włoch do Lizbony. Miał żeglować do Flandrii, ale w okolicach przylądka św. Wincentego konwój statków został zaatakowany przez francusko-portugalską flotę. Przeżył zatonięcie statku i dotarł do Lizbony. Pracował w filii banku Centurionich w Lizbonie. W 1479 zawarł małżeństwo z Felipą Perestrello de Moniz. Jej ojciec był gubernatorem wyspy położonej w okolicach Madery. W 1480 urodził się Diego Colon. W 1488 urodził się Ferdinand Colon. Kolejnym jego synem był Hernando Colon, który pisał dużo o swoim ojcu. W 1484 opuścił Portugalie.

W okresie portugalskim studiował mapy z otoczenia Henryka Żeglarza. Studiował Biblię, dzieła Strabona, Seneki, Arystotelesa, Eneasza. Kompletował bibliotekę, która znajduje się obecnie w Archiwum Indii w Sewilli.

Czytał także dzieła Paolo Toscanello. W 1474 roku napisał list do króla, w którym proponował najkrótszą drogę z Lizbony do miasta Quinsay w Indiach. Miało je dzielić 6500

mil. Dołączył do niej słynną mapę Toscanello, która nie zachowała się do dziś. Zaznaczono na niej wyspę Cipango identyfikowaną z Japonią. Na drodze z Lizbony do Quinsay miały znajdować się liczne wyspy, w tym Azory.

Kolumb z Lizbony odbywał wyprawy na Maderę, do Gwinei w Afryce i do Anglii. Mieszkając w Portugalii spotykał się z portugalskimi żeglarzami, którzy podróżowali wokół Afryki. Biskajscy rybacy mogli zapuszczać się na łowiska w pobliżu Nowej Fundlandii. Był samoukiem. W Portugalii uzupełniał jednak swoje wykształcenie.

Uważał, że ziemia miała 30 tys. a nie 40 tys. obwodu. Przez to droga do bogatych krajów dalekiego wschodu, Chin, Indii i Japonii miała wynosić około 2500 mil morskich, a w rzeczywistości jest to 11 tys. mil morskich.

Kolumb, opierając się na wyliczeniach i mapie Toscanello, przedstawiał projekty swojej podróży na zachód najpierw władcy Portugalii, a potem Kastylii.

Homer ok. 900 p.n.e. opisał świat jako okrągły dysk otoczony wodami. Arystoteles w IV w. p.n.e. jako pierwszy uznawał, że ziemia jest sferą. Opierał swoją ideę na pomysłach estetyczno-filozoficznych. Obserwował jednak cień ziemi na tarczy księżyca w trakcie zaćmienia.

Eratostenes (276-195 p.n.e.) dokonał pomiaru obwodu kuli ziemskiej na podstawie różnicy w kącie badania słońca w dnia przesilenia słonecznego w Syene na Zwrotniku Raka i w Aleksandrii. Mieszkał w Egipcie. Był najwybitniejszym geografem starożytności.

Jedyny błąd pomiaru polega na niedokładnym zmierzeniu odległości między Aleksandrią a Syene. Kąt wyznaczył dokładnie jako 7 stopni.

Obwód Ziemi obliczył jako od 39690 km do 46620 km, zaś faktyczny obwód wynosi 40041 km. Pomiar był bardzo dokładny.

Klaudiusz Ptolemeusz (90-168 n.e.) wprowadził model geocentryczny. Opanował technikę przenoszenia kształtów ze sfery na płaszczyznę. Jako pierwszy orientował mapy na północ, tworzył siatki geograficzne. Obwód kuli ziemskiej został przez niego zmniejszony do 2/3 pomiarów Eratostenesa. Sądził, że Azja zajmuje 180 stopni sfery, przez co znacznie ją rozciągał i zmniejszał rozciągłość oceanów.

Ptolemeusz zakończył epokę wielkich geografów. Został zapomniany w średniowieczu. W średniowieczu wiedzę geograficzną oparto na modelach przednaukowych oraz nauce Kościoła. Kosmas z Aleksandrii odrzucił kulistość Ziemi. W 548 powstała Topographia Christiana. Świat według Kosmy był płaski. Średniowieczne mapy idealne świata miały kształt "T-O". W centrum była Jerozolima, a rzeki rozdzielały Afrykę, Azję i Europę, a Azja miała rozmiar sumy Afryki i Europy. Wschód, a zatem Azja były zorientowane na górze.

Do celów podróźniczych powstawały też mapy realistyczne. Mapy takie gromadziły głównie informacje na temat wybrzeży – porty, zatoki, wyspy. Jedną z nich jest Atlas Kataloński z 1375 roku, sporządzony dla władcy Aragonii przez Abrahama Cresquesa, Żyda z Majorki. Było to połączenie licznych portolanów, danych biblijnych i danych Marco Polo. Portolany do mapy żegalarskie, na których zaznaczano kierunki do nawigacji.

Na mapach zaznaczano także elementy fantastyczne, np. ziemie, z których pochodziły postaci biblijne, wyspę św. Brendana, Ziemię Trzech Króli. Dodawano także informacje na temat ziem dalekiego wschodu, m.in. na podstawie opisanego świata Marco Polo, którą Kolumb miał też w swojej bibliotece. Przejawem dyscypliny kartografów było pozostawienie miejsc nierozpoznanych jako miejsc białych.

Około 1400 roku nastąpił powrót do świata Ptolemeusza. Zaczęto odrzucać wizję płaskiego świata poprzecinaną rzekami. "Geografię" Ptolemeusza przetłumaczono z greki na łacinę. Była wydawana wielokrotnie wraz z mapami przedstawiającymi Europę, Azję i Afrykę – cały znany

wówczas świat. Kontynenty były rozciągnięte równoleżnikowo względem rzeczywistości. Północ znów naznaczano na górze.

W 1485 roku plan Kolumba został odrzucony przez radę Junta dos Mathematicos króla Portugalii Joao II. Rada obradowała przez rok. Kolumb zakładał, że podróż do Azji z Lizbony zajmie 2 tygodnie. Kolumb przedstawiając swój projekt postawił najwyższe żądania spośród dotychczasowych żeglarzy portugalskich. Domagał się w przypadku powodzenia szlachectwa, tytułu admirała oceanów, dziedzicznego wicekróla wszystkich nowych ziem, 1/10 dochodów z tych ziem i 1/8 z handlu z tych ziem.

W tym samym roku zmarła jego pierwsza żona. Opuścił Portugalię i udał się do Hiszpanii. Trafił do klasztoru Monasterio de la Rabida w Palos w Andaluzji. Uzyskał doświadczenie do królowej, gdyż poznał jej spowiednika – Hernando de Talavera. W 1486 rozpoczął negocjacje na temat organizacji wyprawy.

W latach 1486-91 obradowała komisja rzeczoznawców. W 1492 roku kończy się konkwista, 2 stycznia 1492 następuje zdobycie Grenady. Kolumb udaje się wtedy na dwór i spotyka Luisa de Santangela, doradcę Królów Katolickich. Przedstawia swój projekt Ferdynandowi i Izabeli Katolickim.

Wyprawa ma być współfinansowana przez dwór i rodzinę kupiecką Pinzonów. Dwaj bracia z tej rodziny, Vincente Yanez Pinzon i Martin Alonso Pinzon, brali udział w wyprawie jako kapitanowie statków.

17 IV 1492 zawarta zostaje Las Capitulaciones de Santa Fe. Kolumb postawił te same żądania, co w Portugalii i uzyskał zgodę. Santa Fe to miasteczko pod Grenadą, gdzie zawarto porozumienie.

W czasach Kolumba statki mogły zabrać 20-40 roku. W maju 1492 w Palos zaczął kompletować załogę i wyposażać statki. Z rozkazu króla otrzymał dwie karawele – La Nina i La Pinta. Wyzierzał na statek karakę Santa Maria jako słoń statek flagowy od Juana de la Cosa, kupca.

Na La Nina znajdowało się 20 osób, na La Pinta - 26 osób, a 41 na Santa Marii. Statki królewskie, La Nina i La Pinta, były dowodzone przez braci Pinzonów. Ustalono pełen skład wszystkich trzech statków. Było tam 87 żeglarzy

W czasie I wyprawy uczestniczyli głównie żaglarze, a w kolejnych wyprawach, znacznie liczniejszych brali udział ludzie niezwiązani z morzem.

3 VIII 1492 statki wyruszyły z Palos na południe, na Wyspy Kanaryjskie. Szybko doszło do złamania masztów i awarii sterów na mniejszych statkach. Mogły być to akty sabotażu wystraszonych żeglarzy. Na Gran Canarii do 5 IX trwał remont statków. Z Gran Canarii zabrano zapasy wody, drewna i żywności. Żeglowano z Prądem Kanaryjskim wzdłuż Zwrotnika Raka, co znacznie ułatwiło dotarcie do Ameryki. Powrót powrotną drogą dalej na północ pozwoliła wykorzystać Prąd Zatokowy, co też było pomysłem Kolumba.

Nawigacja w czasach Kolumba była mało znana, gdyż żeglowano głównie wzdłuż brzegów Europy. Od 1183 w Europie stosowano już kompas magnetyczny, wynalazek arabski. Znane było astrolabium umożliwiające określenie położenia na podstawie ciał niebieskich. Też był to wynalazek arabski z VIII wieku wprowadzony w Europie w XIV wieku.

Prędkość mierzono obliczając czas od wrzucenia przedmiotu przed dziób statku do znalezienia się tego przedmiotu za rufą. Czas wyznaczano modlitwą lub piosenką. Stosowano dedukcyjną metodę nawigacji, zaznaczając przypuszczalne przebytą każdego dnia drogę, zakładając, że żegluga zaczyna się tam, gdzie kończy poprzedniego dnia.

Kolumb prowadził podwójne notatki, zapisując oficjalnie, że przebył drogę krótszą niż w rzeczywistości, aby nie niepokoić załogi. 13 IX zaobserwowano zjawisko deklinacji magnetycznej, po raz pierwszy w historii, gdyż igła magnetyczna nie wskazywała na Gwiazdę Polarną.

16 IX statki wpłynęły na Morze Sargassowe i obserwowano bogatą florę morską. Uważano, że była ona przejawem bliskości jakiejś wyspy. Obserwowano znaki na niebie w postaci ptaków. Grupy ptaków jednego gatunku uważano za znak bliskości lądu. 30 IX zaobserwowano cztery ptaki jednego gatunku, choć do lądu brakowało wciąż 1500 km.

5 X opuszczono Morze Sargassowe, zaczęło pojawiać się coraz więcej ptaków lecących w jednym kierunku oraz drewniane belki w wodzie. 11 X dostrzeżono kij w wodzie, a 12 X zauważono ląd, po 34 dniach nieprzerwanej żeglugi.

Tego samego dnia załoga zesłała na ląd z flagami Leonu i Kastylii i wzięła ziemię w posiadanie. Były to Bahamy. Pierwszą wyspą było prawdopodobnie Watlings na Bahamach, którą Kolumb nazwał San Salvador, a miejscowi Guanahani. Mieszkali tam Indianie Lucayos, należący do grupy Tainów. W 1492 roku było ich ok. 1500, a w 1511 roku zaledwie 11. Tainowie zamieszkiwali Haiti i Kubę. Uprawiali jukę, kukurydzę, używali narzędzi kamiennych i narzędzi z zębów rekina. Byli na niskim poziomie rozwoju, chodzili nago.

Kolumb rozdawał miejscowym czapeczki, naszyjniki. W zamian otrzymywał papugi, strzały i bawełnę. Kolumb chciał pozyskać przychylność. Posiadali złote ozdoby, a pytani o ich źródło pokazywali na południe. W kolejnych dniach Kolumb pływał po Bahamach i nazywał je od świąt obchodzonych w dniu odkrycia.

Zdziwienie budziły hamaki, na których spano, wdychanie oparów spalanych ziół. 24 X statki opuściły Bahamy za radami miejscowych, którzy mówili o dużej wyspie na południu. 28 X dopłynięto na Kuby, nazwanej Juana. Spędzili tam 3 tygodnie żeglując wzdłuż wybrzeży, a następnie za radą Kubańczyków popłynięto na Hiszpanię, na którą dopłynięto 5 XII 1492. Żyło tam 300 tys. mieszkańców.

W zatoce św. Tomasza Santa Maria osiadła na mieliźnie. Udało się uratować wyposażenie, a z desek statku zbudowano osadę Navidad ze względu na okres Bożego Narodzenia, pierwszą osadę w Nowym Świecie. W osadzie zostało 38 ochotników.

2 I 1493 opuszczono Navidad, płynięto wzdłuż Hiszpanii, a potem na północ. W okolicach Azorów burza rozdzieliła dwa statki. 15 II 1493 wyprawa dotarła na Azory, 4 III 1493 roku do Lizbony, 15 III do Palos, a 21 III do Sewilli. Władca Portugalii dowiedział się przez to szybciej o sukcesie i zaczął zabiegać od razu u papieża o podział nowych ziem między Portugalię i Hiszpanię.

Dwór królewski Hiszpanii był w Barcelonie. Kolumb wkroczył tam z papugami, złotem i sprowadzonymi Indianami. Jego żądania zostały spełnione, otrzymał tytuł wicekróla i admirała oceanu. Był podejmowany przez parę królewską. Nie przywiózł bogatych darów oprócz kilku wyrobów ze złota, egzotycznych zwierząt i ludzi.

Kolumb pozostawił po sobie pisma. Pisał głównie po katalońsku i po łacinie.

- Skróconą relację z I podróży w formie listu do Rafaela de Sanxis (wydany drukiem w 1493 roku) Opisał plany schrystianizowania odkrytych ziem. Planował, że zdobyte skarby przydadzą się do odbicia Jerozolimy z rąk muzułmanów.
- Dziennik I wyprawy spisany przez Bartolome de Las Casas, na podstawie którego znamy jej przebieg.
- "Księga przywilejów", w której opisał przywileje nadane mu przez monarchów
- "Księga prorocत्व" – mistyczna księga, w której opisał siebie jako wyznaczony przez Boga do niesienia chrześcijaństwa na nowe ziemie. Przyczyniła się do tego przeżyta w czasie I wyprawy burza.
- Notatki kosmograficzne z lata 1476-84 spisane w Portugalii (przechowywane w bibliotece sewilskiej)

Do Polski informacje o wyprawie Kolumba dotarły w dziele "Kronika wszystkiego świata" Marcina Bielskiego wydanym w 1551 roku w Krakowie.

W Archivio de los Indios znajdują się księgi Kolumba, na marginesach których robił swoje notatki. Jest wśród nich "Opisanie świata" Marco Polo.

Kolumb podpisywał swoje listy i pisma

S

S. A. S.

X. M. Y.

Cristo Ferens

Jam jest sługa najwyższego króla, syna Maryi. Po dotarciu Kolumba do Hiszpanii rozpoczęły się problemy polityczne. W 1479 w Alcacovas w zamian za zrzeczenie się przez Portugalie praw do tronu Kastylii dostała Azory, zachodnie wybrzeże Afryki i Cabo Verde oraz uznanie pretensji Hiszpanii do Wysp Kanaryjskich. Świat podzielono równoleżnikiem położonym na południe od Wysp Kanaryjskich. Podział ten potwierdziła bulla papieża Sykstusa IV.

Po dotarciu Kolumba do Lizbony Portugalia zaczęła planować swoją wyprawę jego śladami i renegocjować umowę o podziale świata, by uzyskać ziemie na zachodzie. 4 IV 1493 wydano bullę Inter Coetera, która ustaliła podział wzdłuż południka 37 na północy (>40N) i 30 stopni długości zachodniej na południu (<15N).

7 VI 1494 traktat w Tordesillas przesunął tę linię na południk 46 długości zachodniej. W 1506 roku podział ten przypieczętowaną bullą papieską.

Kolejnym problemem była chrystianizacja. Dotąd władcy europejscy sami rechrystianizowali ziemie afrykańskie bez odwoływania się do Rzymu. Ziemie te należały wcześniej do Wizygotów i były chrześcijańskie. Po raz pierwszy problem chrystianizacji nowych ziem napotkano na Wyspach Kanaryjskich, ale tam dokonano masowej eksterminacji ludności miejscowej, a jedynie resztki schryścianizowano.

Po odkryciach kolumba ustalono, że chrystianizację będą prowadzić władcy nowych ziem na własny koszt. Ustalenia te podjęto między władcami a papieżem. Zyski z eksploatacji nowych ziem i handlu z nimi w pewnym stopniu miały zasilać kasę Stolicy Apostolskiej w celu podjęcia krucjat i odbicia Jerozolimy.

Mapa Cantino powstała w Portugalii około 1500. Zaznaczono na niej terytoria rozpoznane przez Kolumba w ciągu 3 wypraw oraz wybrzeża Brazylii odkryte przez Cabrala w 1500 roku. W 1502 roku Cantino wykradł mapę z Portugalii do Włoch.

Władcy Hiszpanii chcieli przejąć od Kolumba kierowanie wyprawami do Ameryki. Już w 1493 władcy powołali instytucję kierującą wyprawami do Ameryki. Na jej czele stanął Juan Rodriguez de Fonseca, biskupa Badajoz, Cordoby, Walencji, potem uzyskał tytuł patriarchy Indii. Był wrogiem Kolumba i zwolennikiem bezpośredniej kontroli korony nad nowymi ziemiami.

Fonseca został organizatorem drugiej wyprawy. Przy werbunku ludzi na II wyprawę nie było trudności. o ile w pierwszej wyprawie z trudnością udało się zgromadzić 90 osób, do udziału w kolejnej wyprawie było bardzo dużo chętnych.

29 V 1493 Kolumb uzyskał instrukcje królewskie, które mówiły, że głównym celem będzie chrystianizacja ziem i ekonomiczne spożytkowanie odkryć. Przygotowano 17 statków – 5 karak i 12 karawel. W wyprawie brało udział 1200-1500 ludzi. Byli to nie tylko marynarze, ale też przedstawiciele innych zawodów i skazani przestępcy w tym celu ułaskawieni. W skład wyprawy wchodził żołnierze – kusznicy, arkebuzerzy. Zabrano też murarzy i urzędników, gdyż chciano wznosić nowe osiedla hiszpańskie oraz urzędnicy, którzy mieli dokumentować działania administracyjne i akty prawne.

25 IX 1493 wypłynięto z Kadyksu i przez Wyspy Kanaryjskie dopłynięto na Antyle. Z tej wyprawy nie zachował się dziennik, a jedynie 2 relacje przyjaciela Kolumba oraz lekarza

wyprawy. W czasie podróży nie dochodziło do buntów. Żegluga w czasie I wyprawy zajęła 34 dni, a w czasie II tylko 20 dni. 3 XI dotarto do pierwszej wyspy nazwanej Domenicą.

Kolumb żeglował po Antylach. Odkrył lud, który nazwał Karibami. Słowo pochodziło z miejscowego języka. W jednym z domów znaleziono szczątki ludzkie, dlatego nazwę Karibowe kojarzono z kanibalami i ludom Antyli przypisywano skłonności do ludożerstwa. W dniach 4-13 XI Kolumb pływał po Małych Antylach i nazywał je od imion świętych, w dniach których dokonywano odkryć wysp.

Następnie dotarł do pierwszej większej wyspy zwanej przez tubylców Boriken. Kolumb nazwał ją San Juan Bautista, dzisiejsze Puerto Rico.

Później Kolumb udał się na Hispaniołę w celu odwiedzenia Navidad. Okazało się, że wszyscy Hiszpanie, około 30 osób, zostali wymordowani przez tubylców.

Kolumb założył nowy port La Isabela, który powstał jednak na malarycznych bagnach. Dlatego przyszłe osiedla lokowano już w głębi lądu. Pod koniec stycznia 1494 Kolumb odesłał 12 statków do Hiszpanii z całym złotem i 250 ludźmi z kapitanem Torresem. Prosił o przysłanie kolejnych ludzi. Napisał memoriał, w którym nie wspominał o wrogim nastawieniu tubylców. Przysłane złoto zrobiło wrażenie na władcach Hiszpanii.

Tymczasem na Hispanioli zaczęły kończyć się zapasy żywności i zaczynały się bunty. Kolumb postanowił zorganizować z La Isabela pierwszą wyprawę militarną w głąb lądu w celu pozyskania żywności i złota. Pozyskano żywność, ale nie złoto. Po powrocie ludność La Isabela była już wycieńczona. Kolumb ostro karał za próby buntów, przez co osadnicy donosili na niego do monarchów.

Następnie Kolumb żeglował na południe Kuby, do Zatoki Guantanamo, d na Jamajkę, którą nazwał Santiago. Dotarł tam 4 III 1494. Na Jamajce doszło do konfrontacji z miejscowymi, których ostrzelano i puszczano na nich psy myśliwskie. Później psy specjalnie przywożono do Ameryki w celu spuszczenia ich na Indian. Bartolome de las Casas, biskup Chiapas i obrońca Indian, wymieniał nawet imienia psów, które spuszczano na Indian.

Marzec 1494 upłynął na walkach z Indianami na Jamajce. Kolumb wrócił następnie na Kubę i żeglował na zachód. Odkrył Zatokę Santiago, a następnie przez Isla de la Juventud wrócił na Kubę. Uznawał Kubę za część kontynentu, a nie wyspę. Nigdy jej nie opłynął.

Po powrocie zastał w La Isabela głód i bunt. Miastem zarządzał brat Kolumba – Diego. Zbuntowani osadnicy wysłali swoich przedstawicieli do Hiszpanii w celu złożenia doniesienia na Kolumba. Na jesieni 1494 Torres powrócił na Hispaniołę z listem od monarchów z prośbą o powrót do Hiszpanii w celu pomocy przy wyznaczeniu linii demarkacyjnej.

Kolumb wtedy jednak chorował. Po wyzdrowieniu przejął władzę z rąk Diego. Podjął wyprawę do kraju Tainów, których wzięto do niewoli. Pozyskano ponad 1500 niewolników, których przydzielono najbardziej zasłużonym Hiszpanom do pracy na ziemi. Później podjęto drugą wyprawę i pozyskano złoto.

W X 1495 na Hispaniołę przyplłynęły karawele przysłane w wyniku złożonych skarg. Przyplłynął na nich urzędnik, który miał przejąć władzę na wyspie i poinformować o sytuacji na wyspie. 10 III 1496 Kolumb opuścił La Isabela pozostawiając władzę na wyspie swojemu bratu Bartolome Colonowie oraz królewskiemu urzędnikowi. 11 VI 1496 Kolumb dotarł do Kadyksu z jeńcami indiańskimi. II wyprawa trwała 2 lata i 9 miesięcy.

Władcy nie byli przychylni nastawieni do Kolumba. Przybył on na dwór w habicie franciszkańskiego mnicha, aby upokorzyć się przed Ferdynandem i Izabelą. Miał też problemy zdrowotne. Zaczął uważać się za wybrańca Boga. Do Hiszpanii przywożono zbyt mało złota, a koloniści wyrażali chęć powrotu do Hiszpanii.

Kolumbowi udało się jednak wyprosić wysłanie 2 karawel z osadnikami na Hispaniołę, rolników, górników, a także pierwszych kobiet. Wyprawa nie odbywała się już pod dowództwem Kolumba. W międzyczasie z Lizbony wypłynął Vasco da Gama, który wokół Afryki dotarł do Indii.

Hiszpania postanowiła zorganizować III wyprawę, najlepiej zorganizowaną pod względem organizacyjnym. W Sewilli przygotowano 6 statków. Trzy spośród nich prowadził Alonso Sanchez de Carvajal, który miał przewieźć ludzi i narzędzia na Hispaniołę, a 3 nich Kolumb, który miał prowadzić statki na nowe odkrycia.

Zastosowano system repartimientos, który zakładał, że zasłużonym Hiszpanom szlachcicom przyznawano ziemię wraz z zamieszkującymi ją Indianami.

30 V 1498 z San Lucar de Barrameda wypłynęła III wyprawa. Carvajal popłynął od razu na Hispaniołę, a Kolumb popłynął dalej na południe, by przekroczyć Atlantyk na wysokości Sierra Leone. Ze względu na wysokie temperatury żegluga była trudniejsza dla załogi.

Po 17 dniach dopłynięto do wyspy, którą Kolumb nazwał Trinidad. 1 VIII 1498 Kolumb wpłynął do Zatoki Erin u ujścia Orinoko. Stwierdził, że musi to być duża wyspa, gdyż woda w zatoce była słodka. Nie uznał jej jednak za kontynent. 3 VIII Kolumb zszedł na ląd Ameryki Południowej. Zauważono tam po raz pierwszy domy na palach oraz Indian pływających w canoe. Ludem zamieszkującym te ziemie byli Arawakowie. Cenili oni tumbagę – stop złota i miedzi. Hiszpanie wymieniali się z Arawakami ozdobami i tkaninami.

19 IV 1499 roku Kolumb dotarł na Hispaniołę. Osadnicy byli bardzo niezadowoleni ze względu na małą ilość jedzenia, złota oraz bunt indiańskie. Kolumb przeprowadził egzekucje buntowników, co spowodowało nowe skargi do monarchów. Kolumb poprosił o przysłanie administratora-urzędnika. Sugerował to też

Francisco de Bobadilla przybył z szerokimi kompetencjami na Hispaniołę 23 VIII 1500. Miał skontrolować działania osadników i Kolumba. Od razu aresztował Kolumba i jego braci. Odesłał ich do Hiszpanii. Kolumb płynął w kajdanach.

20 XI 1500 statek dopłynął do Kadyksu, stąd Kolumb wysłał listy do władców przypominając swoje zasługi. Władcy byli wtedy w Grenadzie. Władcy kazali 17 XIII 1500 Kolumb stanął przez Ferdynandem i Izabelą w Alhambrze. Odzyskał dobra oraz tytuły, ale ostatecznie utracił funkcję gubernatora nowych ziem.

Nicolas de Ovando został nowym administratorem i do 1509 roku sprawował swoją funkcję. Kolumb zaczął spisywać wtedy Księgę Przywilejów i Księgę Proroctw, załamany swoją sytuacją.

Pod koniec XV organizowano już wyprawy Giovanni Caboto, urodzony w 1450 w Genui. Żeglował pod banderą angielską na polecenie Henryka VII. W 1497 roku odkrył Amerykę Północną, Nową Fundlandię i ziemie Zatoki św. Wawrzyńca.

Chciał odkryć przejście północno-zachodnie na północy Ameryki Północnej, ale zatrzymały go lody.

W 1498 Cabot zorganizował II wyprawę do Ameryki Północnej i w czasie niej zginął. Jego wyprawy dały Anglikom możliwość zgłoszenia pretensji do Ameryki Północnej.

W 1495 roku korona hiszpańska wydała dekret umożliwiający zlecenie wypraw innym ludziom niż Kolumbowi.

W 1499 wyprawę podjęli Amerigo Vespucci (1454 Florencja – 1512 Sewilla) i Alonso de Ojeda (1468 Cuenca – 1515 Santo Domingo). Vespucci opisał 4 odbyte podróży, ale mógł fałszować swoje relacje.

W latach 1499-1500 rozpoznał północne wybrzeże Ameryki Południowej, a w latach 1501-1502 i 1503-1504 badał wybrzeże Brazylii. Pisał listy, w których przekonywał, że Ameryka to

nowy kontynent, a nie Azja. W 1507 roku nowy kontynent nazwano jego imieniem – Ameryką, a nie od imienia Kolumba.

Juan de la Cosa w 1500 roku stworzył Mapa Mundi, pierwszą mapę obejmującą Nowy Świat. Był kartografem i nawigatorem Kolumba. Na mapie zaznaczył dane z wypraw Kolumba, Ojeda, Cabota, Portugalczyków – Bartolome Diaz i Vasco da Gama.

Kolumb znajdował się w trudnej sytuacji. Okazał się słabym administratorem, a inni żeglarze dokonywali nowych odkryć. Zabiegał jednak o kolejne wyprawy. Fonseca w 1501 zorganizował olbrzymią wyprawę z 32 statkami na Hiszpanię. Kierował nią Nicolas de Ovando, który okrutnie traktował Indian.

Kolumb, zgodnie z edyktem królewskim, miał poprowadzić wyprawę odkrywczą, której celem była dalsza eksploracja wysp, dotarcie do krajów Dalekiego Wschodu i opłynięcie świata w kierunku zachodnim, podobnie jak zrobił Magellan. IV wyprawa Kolumba rozpoczęła się 11 V 1502. Do dyspozycji miał 4 statki, w wyprawie wzięło udział około 160 osób.

Trasa prowadziła przez Wyspy Kanaryjskie. 15 VI dopłynęto do Martyniki. Kolumb chciał wpłynąć do Zatoki Santo Domingo na Hiszpanii, by uchronić się przed huraganem. Nicolas de Ovando odmówił mu jednak pozwolenia na wpłynięcie do zatoki.

Jednak Ovando wysłał, mimo zbliżającego się huraganu, statki ze skarbami i złotem do Hiszpanii. Zlekceważył ostrzeżenia Kolumba. Statki zatoniły z wyjątkiem jednego. Zginął wtedy pierwszy administrator Hiszpanii – Francisco de Bobadilla.

IV wyprawa była dobrze zorganizowana koncepcyjnie i miała jasno postawione cele. Kolumb kontynuował z Hiszpanii podróż przez Jamajkę, a następnie dopłynął do Ameryki Środkowej w Hondurasie i płynął na południe, wzdłuż brzegu Ameryki Środkowej do Panamy. Kolumb miał pecha, gdyż był bardzo blisko ziem Majów, a jednak nie spotkał się z żadną wysoko rozwiniętą kulturą.

Po dopłynięciu w lipcu do Hondurasu (hiszp. głębiny), któremu nadano nazwę ze względu na głębokie wody. Napotkano łódź należącą do jednego z miast Majów. Usłyszał też o znajdującym się w pobliżu bogatym kraju, którym były prawdopodobnie Ziemie Majów.

16 X wpłynęto do Zatoki Admiralskiej w Panamie i napotkano Indian ze złotymi ozdobami – zawieszkami. Wymieniano paciorki i tkaniny na złote ozdoby. Następnie żaglowano na zachód wzdłuż ziem zwanych Veragua. Tytuł markiza Veragua jest jedynym, którego nie odebrano Kolumbowi. Funkcjonuje on w rodzinie Kolumba do dziś. Kolumb był przekonany, że znajduje się blisko ujścia Gangesu.

2 XI odkryto zatokę nazwaną Porto Bello w najwęższym miejscu Przesmyku Panamskiego. Nie podjęto jednak wyprawy w głąb terytorium, a przesmyk przekroczył dopiero Balboa w 1513 roku i odkrył Pacyfik. Później zatrzymano się u ujścia Belem. W IV 1503 opuszczono Amerykę Środkową. Znowu nastąpił sztorm. Dopłynęto do Jamajki. Diego Mendez postanowił z Jamajki na Hiszpanię udać się na canoe i po 5 dniach dotarł tam w celu sprowadzenia pomocy na Jamajkę. Mendez dotarł na wyspę w VII 1503, a pozwolił gubernator Nicolas de Ovando pozwolił mu opuścić wyspę dopiero w III 1504. Tymczasem załoga Kolumba na Jamajce cierpiała głód, dochodziło do buntów i walk z Indianami.

Kolumb, będąc na Jamajce, przewidział zaćmienie księżyca. Informację tę przekazał Indianom, strasząc ich, że w przypadku braku współpracy nie zobaczą już księżyca. W VI 1504 Mendez powrócił na Jamajkę. Wypłynęto do Santo Domingo na Hiszpanii, a następnie do Hiszpanii. IV wyprawa Kolumba zakończyła się 7 XI 1504 powrotem do Sanlúcar.

22 XI 1504 zmarła główna protektorka Kolumba, królowa Izabela. Pozwolono mu zachować majątek pozyskany w trakcie wypraw. Pozostawiono mu dziedziczny tytuł admirała oceanu i markiza Veragua. Kolumb był wycieńczony licznymi chorobami. Kapitulacja de Santa Fe

nie została dochowana przez koronę. Osiadł na starość w Valladolid. Na starość zdziwaczał i pisał w księdze prorocत्व o zgromadzeniu funduszy na odbicie Jerozolimy z rąk niewiernych. Alejo Fernandez wykonał portret Kolumba. Ostatnie lata spędził starając się odzyskać część zaszczytów, które mu obiecano. Kolumb zmarł 20 V 1506 w Valladolid. Nie zorganizowano żadnych uroczystości publicznych. Dopiero po miesiącu odbył się skromny pogrzeb w klasztorze franciszkańskim w Valladolid. Tam odbył się proces ekskarnacji (oczyszczenia kości z ciała). Szczątki Kolumba przeniesiono następnie do klasztoru La Cartuja w Sewilli.

W 1540 na prośbę Diego Colona, gubernatora Hispanioli i syna Kolumba, jego szczątki przewieziono do Santo Domingo i złożono w katedrze. W 1795, gdy na wyspę przybyli Francuzi, szczątki Kolumba wysłano do Hawany. Po zdobyciu przez Kubę niepodległości w 1898 roku szczątki Kolumba przewieziono do Sewilli i złożono w katedrze. Jednak w Santo Domingo znaleziono skrzyneczkę z kośćmi podpisaną imieniem Kolumba.

W 2003 roku przebadano kości z grobu w Sewilli, które potwierdziły, że mogą one należeć do Kolumba. Władze Dominikany nie zezwoliły na przebadanie DNA z kości z Santo Domingo.

Kolumb zdobył dużą popularność w XIX wieku z okazji 400-lecia odkrycia Ameryki. Zaczęto obchodzić dzień 12 X jako Columbus Day (USA), Dia de la Raza (dzień wymieszania, Ameryka Łacińska), Dia de las Culturas (Kostaryka), Discovery Day (Bahamy), Dia de Hispanidad (Hiszpania), Dia de la Resistencia Indigenia (Wenezuela). Podczas, gdy 400-lecie odkrycia świętowano hucznie, 500-lecie w Ameryce Łacińskiej stało się okazją do refleksji nad negatywnymi skutkami odkrycia. Hugo Chavez nazwał ten dzień dniem oporu ludności tubylczej.

4 Odkrywczy i konkwistadorzy

Po dwóch pierwszych wyprawach Kolumba korona zezwoliła na podróże osobom niezwiązanym z Kolumbem. Byli wśród nich Alonso de Ojeda i Amerigo Vespucci. Część z osiągnięć Vespucci jest podawana w wątpliwość. Twierdził, że odbył 4 wyprawy, z których dwie są potwierdzone.

Pierwszą z nich odbył razem z Alonso de Ojedo w roku 1499 pod banderą hiszpańską. Żeglował wtedy wzdłuż północnego wybrzeża Ameryki Południowej od Zatoki Maracaibo za ujście Orinoko do Gujany Francuskiej. Ziemie za ujściem Orinoko, ze względu na domy na palach, nazwał Wenezuelą, czyli Małą Wenecją.

Kolejną wyprawę Amerigo Vespucci odbył w latach 1501-1502 pod banderą portugalską. Opłynął wtedy część Brazylii dopływając do równoleżnika 25 st. S. W czasie tej wyprawy nabrał przekonania, że odkryte ziemie to nowy kontynent, a nie Daleki Wschód. Od 1503 roku zaczęły ukazywać się drukiem listy Vespucciego, dzięki którym zastąpił jako odkrywca nowego świata.

W 1507 roku Martin Waldseemuller na podstawie listów Vespucciego narysował mapę świata, godząc się nazwać nowy kontynent Ameryką. Koło Brazylii na mapie zaznaczono statek z banderą portugalską, co świadczy o podejmowanych przez Portugalczyków wyprawach.

Pedro Alvares Cabral jest odkrywcą Brazylii. 9 III 1500 roku wyruszył z Portugalii na czele 13 okrętów i z 1500 członkami załogi. Celem jego wyprawy było powtórzenie wyprawy Vasco da Gamy wokół Afryki do Indii. Jednak po minięciu Przylądka Dobrej Nadziei sztorm zniósł jego statki na zachód do Brazylii. Nazwał nowy ląd Terra de Vera Cruz i w imieniu króla Manuela I wziął ląd w posiadanie dla Portugalii. Ziemie te znajdowały się na wschód od linii ustalonej w traktacie w Tordesillas, należały więc do Portugalii. Niektórzy sądzą, że Portugalia wiedziała wcześniej o istnieniu Brazylii i to ona była celem jego podróży. Cabral wysłał do Portugalii wiadomość o odkryciu nowego lądu oraz papugi jako dar.

Z Brazylii Cabral pożeglował dalej wokół Przylądka Dobrej Nadziei. W trakcie żeglugi przez Atlantyk cztery spośród statków zatonięły. Na jednym z nich zginął dowodzący okrętem Bartolomeo Diaz, odkrywca Przylądka Dobrej Nadziei.

Po wypłynięciu na Ocean Indyjski, w czasie kolejnej burzy, jeden ze statków odłączył się od wyprawy i przypadkowo odkryto wtedy Madagaskar, który nazwano San Lorenzo. Statki następnie połączyły się i dotarły do Indii, gdzie handlowano pieprzem i przyprawami. Cabral założył faktorię handlową w Indiach stoczywszy walki z muzułmanami. 23 VI 1501 roku Cabral powrócił z 4 ocalałymi statkami do Portugalii.

Portugalczycy byli jednak bardziej zainteresowani badaniami Afryki i drogi do Indii niż badaniem Ameryki. Statki portugalskie zaczęły pływać do Brazylii. Przywożono z niej drewno brasil, które wykorzystywano do produkcji czerwonego barwnika. Stąd wzięła się nazwa Brazylii. Kronikarz Cabrala 1 V 1500 roku Pero Vez de Caminha napisał list do monarchy, w którym napisał, że mieszkańcy nowych ziem są przyjaźnie nastawieni i łatwo będzie narzucić im religię. List ten został zapomniany w archiwach i odkryte go dopiero w XVIII wieku.

Od 1502 zaczęto w Brazylii uprawiać trzcinę cukrową. Indian wykorzystywano jako pracowników, jeśli poddawali się dobrowolnie, lub jako niewolników. Indianie nie sprawdzali się w ciężkiej pracy i od lat 1520. i 1530. zaczęto sprowadzać na plantacje niewolników z Afryki. Portugalczycy zaczęli też płodzić nielegalnie dzieci z Indiankami zatrudnianymi na plantacjach.

Przez całe dziesięciolecie badano i zasiedlano jedynie wybrzeża Brazylii, nie wchodząc w głąb lądu. Stosowano system Capitania. Szlachetnie urodzonym ludziom nadawano na własność odcinki wybrzeża. Zarządzający otrzymywali tytuł Kapitana, mieli prawo czerpać korzyści z ziemi, uprawiać tam trzcinę cukrową, eksplorować wnętrze lądu, otrzymywali uprawnienia sędziowskie.

Ferdynand Magellan był Portugalczykiem, zasłużonym żołnierzem i handlarzem działającym w Maroku i Indiach. Nie otrzymał w Portugalii szlachectwa. Zaproponował Hiszpanom, że żeglując na zachód znajdzie drogę do Wysp Korzennych opływając terytoria należące do Hiszpanii.

W wyprawie wzięło udział pięć statków. Statkiem flagowym była Victoria. W wyprawie wzięło udział 240 lub 270 statków. 20 IX 1519 wyprawa wypłynęła z Sanlucar. Król Portugalii zarządził za nim pościg uznając go za zdrajcę. 6 XI przekroczono równik, a w grudniu dopłynięto do Brazylii. 10 I 1520 dopłynięto do ujścia La Platy, ale zawrócono z wpływania daleko w głąb tej rzeki. Kontynuowano żeglugę na południe. 31 III zatrzymano się w osadzie, którą nazwano portem Świętego Juliana. Kronikarzem wyprawy był Włoch Antonio Pigafetta, który był bogatym szlachcicem. Wykupił sobie udział w wyprawie. Spisywał swój dziennik, wydany pod tytułem "Pierwsza wyprawa dookoła świata". Według relacji Patagonii napotkano olbrzymów, którym Hiszpanie sięgali do pasa. Z tego powodu Patagonia nazywa się krainą wielkostopych. Ludzie nazwani zostali Patagones – Wielkołapi. Do dziś przeżyła mała część Indian zamieszkujących dawniej południową część Ameryki Południowej.

Indian w Patagonii obdarowano, ale dwóch z nich zabrano na pokład statków. W Porcie św. Juliana dochodziło do buntów, ludzie domagali się dalszej żeglugi. 1 XI 1520 rozpoczęto dalszą podróż. Kilka osób ścięto, a kilka pozostawiono. W X 1520 cztery statki wpłynęły do Cieśniny Magellana, początkowo zwaną Cieśniną Wszystkich Świętych od dnia opuszczenia Portu św. Juliana. Pięty ze statków zatonął.

Ze względu na długi dzień sporządzano dokładne mapy kanałów tworzących cieśninę. Jeden ze statków zawrócił w wyniku buntu, by powrócić do Hiszpanii. Znajdował się na nim jeden z Patagones, który zmarł po wypłynięciu na ciepłe wody Atlantyku.

Do 25 XI trwało przejście przez cieśninę. Ostatecznie wpłynięto na Pacyfik, któremu nadano dzisiejszą nazwę. Magellan zginął 27 IV 1521 na Filipinach. Z całej wyprawy powróciło zaledwie

18 osób, w tym Antonio Pigafetta ze swoim dziennikiem oraz jeden z Patagones, który przyjął chrzest i pozostał w Hiszpanii.

5 Konkwista

Praca domowa – sprawdzić, w których miejscach film "Aguirre, gniew boży" nie zgadza się z faktami historycznymi

Termin konkwista stosowany jest w odniesieniu do wypraw hiszpańskich. Portugalczycy zaczęli organizować swoje wyprawy 30 lat po Hiszpanach i zaczęli od pokonania Francuzów.

Traktat z Tordesillas podzielił *de jure* świat między Hiszpanię i Portugalię. Jednak ziemie podzielone w traktacie trzeba było jeszcze odkryć i podbić. Wyprawy wiązały się z dużym ryzykiem finansowym.

W I połowie XVI wieku wyprawy przeprowadzały osoby prywatne, które same inwestowały w wyprawę. Wyprawy nie gwarantowały nawet zwrotu poniesionych kosztów. Wyprawy organizowali głównie dowódcy wojskowi pochodzący z arystokracji.

Dowódca wyprawy ustalał z koroną przed wyprawą zakres terytorialny swoich podbojów, a także zakres swoich praw. Otrzymywał najczęściej tytuł *adelantado*. 1/5 zysków z wyprawy otrzymywała korona, a 4/5 prywatni inwestorzy organizujący wyprawę oraz jej uczestnicy. Wyprawy organizowano często z powodów prestiżowych. Chciano otrzymać szlachectwo, tytuły i ziemie. Najczęściej wyprawę finansowało kilka osób. Czasami zaciągano pożyczki.

Dowódca wyprawy uzyskiwał prawo do podbitych ziem, ludzi je zamieszkujących oraz tytuł gubernatora podbitych ziem. Czasami jednak korona wyznaczała innego gubernatora pomijając organizatora wyprawy. W wyprawach uczestniczyli ochotnicy ze swoją bronią i koniem. Uczestniczyli też prawnicy, kapłani, urzędnicy i kupcy.

Wyprawy organizowano z myślą o zakładaniu miast, tworzeniu nadziałów z ziem i Indian, christianizowaniu Indian.

Trwała debata, czy Indianie są ludźmi z duszą. W dyskusji tej uczestniczył Bartolome de las Casas. Decyzję na korzyść Indian podjęto dopiero w latach 30. XVI wieku.

Ekspedycje liczyły zazwyczaj około 110 Hiszpanów. W wyprawach jako tragarze uczestniczyli też Indianie. Uczestnicy wypraw posiadali lepszą broń niż Indianie, ale nie znali terenu i sytuacji politycznej. Często następowały bratobójcze walki o podział zysków oraz bunty w przypadku braku spodziewanych zysków.

Konkwistadorzy kontaktowali się ze sobą i wymieniali doświadczeniami. Rozgrywano konflikty między miejscowymi np. sprzymierzano się z Tlaxcallanami przeciwko Mexicom, z Kachiquelami przeciwko Kicze, a także rozegrano konflikt między Atahualpą i Huascarem.

Po Hiszpanioli podporządkowano Małe Antyle. W 1508 skolonizowano Puerto Rico, w 1509 Jamajkę, a w 1511 Diego Velazquez poprowadził wyprawę na Kubę.

Jamajkę podporządkowano pokojowo, a na Kubie i Puerto Rico stawiano konflikt.

W 1510 założono Santa Maria la Antigua del Darien w Panamie, pierwsze miasto na lądzie stałym. Miasto założył Vasco Nunez de Balboa. Wokół Darien zaczęła powstawać Castilla de Oro – dzisiejsza Panama. W 1513 roku przekroczone przesmyk panamski pod kierownictwem Balboi. Odkryto wtedy Ocean Spokojny, który nazwano Mar del Sur. Magellan zmienił nazwę na Mar Pacifico. Od tego czasu Panama stała się bazą wypadową do penetracji nowych ziem, zarówno po stronie Atlantyku i Pacyfiku. Szukano połączenia morskiego między dwoma morzami. Usłyszano też o bogatych krajach na południu.

W 1514 do Panamy dotarł Pedrarias Davila, który został gubernatorem Castilla de Oro. Balboa nie pogodził się z tym, został uwięziony, a w 1519 oskarżono go o zbrodnię i stracono w Darien.

W latach 1517-1518 niewielkie wyprawy żeglowały wzdłuż wybrzeży Jukatenu. Istniały pogłoski o istnieniu bogatych krajów. W 1519 Hernan Cortes wyruszył z Kuby w celu podbicia Meksyku. Tenochtitlan odbito w 1521. Cortes poprowadził wyprawy na wybrzeże Pacyfiku i wysyłał statki na Pacyfik. Wysyłał wyprawy na Ziemie Majów. W 1529 roku Cortes przybył do Hiszpanii i został z honorami przyjęty przez Karola V Habsburga. Cortes otrzymał tytuł Markiza Doliny Oaxaki.

W 1535 tytuł wicekróla Nowej Hiszpanii otrzymał jednak Antonio de Mendoza, który sprawował tę funkcję do 1550 roku. Później został też wicekrólem Peru.

Z Meksyku podejmowano wyprawy na sąsiednie tereny w latach 20 – do Michoacan 1522, Panuco 1522, Colimy 1524, Gwatemali 1524 (Pedro de Alvarado), Hondurasu 1524 (Cristobal de Olid, Francisco de las Casas), na Jukatan 1527 (Francisco de Montejo), Jalisco i Nowa Galicja 1529 (Nuno de Guzman). Cortes zmarł w 1547? roku jako zwykły obywatel. Później pochowano go w katedrze w Meksyku.

Podbój Meksyku odbił się szerokim echem w Europie. Do Meksyku spływali liczni chętni do podejmowania nowych wypraw.

Z Panamy podejmowano wyprawy do Nikaragui (1522-1523) i Kostaryki (1524-1563). Z Panamy w 1531 roku wyruszyła wyprawa Francisco Pizarro. Wzięło w niej udział 180 żołnierzy i 37 koni. Wyprawa ta doprowadziła do zdobycia Peru w 1533 roku. Pizarro w 1541 został zasztyletowany przez zwolenników almagrystów w Limie. Almagro został zabity przez braci Pizarro kilka lat wcześniej.

Pomnik Pizarro stał na Plaza de Armas w Limie, ale został przeniesiony kilkaset metrów dalej. W latach 40. kierowano wyprawami do Boliwii, a w 1548 założono La Paz. Diego de Almagro w 1535 wyruszył z Peru na południe i dotarł jako pierwszy do Chile.

Inkowie zatrzymali się w czasie podboju na rzece Maule, gdzie mieszkali Indianie Mapuche. Mapuche przerwali też wyprawę Almagro, która zakończyła się na rzece Aconcagua. Podróż na południe odbywała się w Andach, ale powrót był trudniejszy, gdyż wracano wzdłuż wybrzeża przez Atakamę. W 1536 roku zaczęła się wojna między Almagro i Pizarro. W 1538 roku Almagro został zabity przez braci Pizarro.

Kontynuowano podbój Chile. Pedro de Valdivia w 1541 roku założył Santiago de Chile. Prowadził wyprawy wzdłuż Pacyfiku przez Chile. W 1550 roku powstało miasto Concepcion, a w 1552 Valdivia. Valdivia został gubernatorem ziem Chile. Nadawał ziemię przywódcom wypraw zbrojnych. Nadane wtedy latyfundia istniały aż do lat 60. XX wieku.

Patagonia została rozpoznana przez Sabastiana Cabotam, syna Johna Cabota, którzy żeglował do Ameryki Północnej. Sebastian Cabot brał udział w wyprawach ojca na północ, był żeglarzem, kartografem i nawigatorem.

Przeszedł na służbę hiszpańską i w 1526 roku odkrył podróż do ujścia La Platy. Chciał odkryć szlak wodny prowadzący na Pacyfik. W tym celu żeglował w górę La Platy. Żeglował do Parany i Urugwaju, do okolic dzisiejszego miasta Asuncion. Dokonano ważnych odkryć, ale Cabot wrócił do służby angielskiej i w 1547 został dowódcą floty angielskiej, twórcą jej potęgi morskiej. Chciał nadal poszukiwać przejścia północno-zachodniego kontynuując dzieło ojca. W 1544 roku Cabot narysował mapę pokazującą Amerykę.

Z Peru prowadzono także wyprawy na północ. W 1533 roku wyruszyła wyprawa Sebastiana de Belalcazar. W 1534 roku założono miasto Quito. W wyprawie uczestniczył Francisco de Orellana, który w 1537 roku założył Guayaquil.

Gonzalo Pizarro, brat Francisco, w 1539 został mianowany przez brata gubernatorem Quito. Miał zbadać dżunglę na wschodzie Ekwadoru. W 1541 na czele 220 Hiszpanów i 4 tys. indiańskich tragarzy wyruszył do dżungli w celu poszukiwania El Dorado. Jednej z uczestników wyprawy był Francisco de Orellana. Jako pierwsi Europejczycy wyruszyli w głąb Amazonii wzdłuż rzek Coca, Napo. Zaczął się wtedy głód i bunty.

Pizarro wysłał zwiad w dół rzeki, który miał przez tydzień wędrować w dół rzeki i zdobyć pożywienia. Do chwili wysłania zwiadu z 220 ludzi pozostało zaledwie 80 osób.

Część ludzi pod wodzą Orellany 22 II 1542 wyruszyła w dół rzeki. Gdy udało się zdobyć żywność Orellana postanowił, by nie wracać do Pizarro. Zbudowano większy statek, który nazwano Victoria i żeglowano na południe rzeką nazwaną najpierw Orellana, a potem Amazonką. W czasie żeglugi walczone z Indianami, w tym z kobietami, stąd nazwa rzeki. 20 VIII 1542 Orellana dopłynął do Atlantyku, a potem wzdłuż wybrzeży do Indii Wschodnich i do Hiszpanii, gdzie Orellana starał się o prawa do odkrytych ziem wzdłuż Amazonki. Z wyprawy z grupy utracono tylko 8 osób. Gaspar de Carvajal napisał dzieło dotyczące żeglugi po Amazonce – *Relacion del nuevo descubrimiento del famoso Rio Grande...* Carvajal został później biskupem Limy, a jego dzieło popularyzowało legendę o El Dorado. Orellana dostał pozwolenie na kolonizację ziem nad Amazonką, ale w czasie powrotu nad Amazonkę zmarł.

Pizarro oczekiwał na powrót Orellany. Wyruszył potem w dół Napo i po dwóch miesiącach dotarł nad Amazonkę. Znalazł tam jednego z 3 Hiszpanów wysłanych przez Orellanę z wiadomością, że warto kontynuować podróż. Pizarro wraz z 8 ludźmi, którzy przeżyli wrócił do Peru.

Sebastian de Belalcazar i Jorge Robledo podbijali Kolumbię. Podbój Kolumbii odbywał się z Peru oraz z Antyli. W 1533 Pedro de Heredia założył Cartagena de Indian, kolonialne miasto zachowane do dziś.

W 1503 roku wydano edykt zakazujący stosowania przemocy wobec Indian, z wyjątkiem plemiona zwanego kanibalami, a także tych, którzy odmawiali dobrowolnego poddania się władzy hiszpańskiej i przyjęcia gubernatorów. Szybko uznano, że wszędzie na południe od Cartageny mieszkali kanibale, co było pretekstem do nich okrutnego traktowania.

Podporządkowanie Kolumbii i części Wenezueli rozpoczęło gorączkowe poszukiwanie El Dorado. Indianie świadomie wprowadzali Europejczyków w błąd opowiadając o położonym daleko od ich ziem bogatym kraju. Istniała legenda o "pożłaczonym kacyku". Legendę tę potwierdzono, a jezioro opisane w legendzie zidentyfikowano jako Guatavita w pobliżu Bogoty na ziemiach Muisca.

Legenda mówiła, że istnieje miejsce, gdzie żyje plemię, którego władca w czasie intronizacji rozbierany jest do naga, oblepiany złotym piaskiem. Wypływa na tratwie na jezioro, składa ofiarę ze złota, sam zanurza się w jeziorze, splukuje złoto i wraca na ląd jako władca Muisca. Legendę tę potwierdzono etnograficznie. Kacyk ten zwany był El Dorado.

Ludy Muisca i Chibcha wykonywały ze złota tzw. tunjos, wyroby jubilerskie z blaszek.

W latach 20. ziemie Kolumbii znalazły się w rękach kupieckiej rodziny niemieckiej Welserów w wyniku braku spłaty długu zaciągniętego przez Karola V.

Diego de Ordaz żeglował w latach 1531-32 w poszukiwaniu El Dorado w górę Orinoko. Wyprawa zawróciła u ujścia rzeki Meta. Pedro de Heredia chciał dotrzeć do El Dorado z miasta Cartagena podróżując na południe. Dotarł na ziemię Chibchów, jednej ze złotych kultur Kolumbii. Pozyskał tam duże ilości złota. Dopiero w 1572 roku w Wicekrólestwie Peru wydano dekret regulujący penetrowanie grobów i nakazujący odprowadzenie 1/5 podatku.

W kolejnych latach podejmowano liczne wyprawy w górę Orinoko i Magdaleny. Organizowali je często Niemcy – Philipp von Hutten, Bartolome Welser.

Najsłynniejszym poszukiwaczem El Dorado był Gonsalo Jimenez de Quesada.

Do 1546 ziemie nad Magdaleną należały przejściowo do kupieckiego domu Welserów.

Gonsalo Jimenez de Quesada całe życie poszukiwał El Dorado. W 1536 z Santa Marta wyruszył w podróż w górę Magdaleny. Po dotarciu do równoleżnika 5N za radą Indian odbił na wschód od rzeki do dotarł do osady Baqata?, od której pochodzi nazwa Bogoty. Rozpoczęła się akcja plądrowania terenów zamieszkanymi przez Muisca.

W tym samym czasie wyruszyła z Quito wyprawa Sabastiana de Belalcázara. Był on zdobywcą ekwadorskiej części imperium Inków.

Z Coro w tym samym kierunku wyruszył Niemiec Nikolaus Federmann. Trzy wyprawy spotkały się. Doszło do wrogości między nimi, ale nieporozumienie rozwiązano na drodze negocjacji. Wyprawy były równoliczne. Federmann otrzymał okup w zamian za rezygnację do praw, a Quesada i Belalcázar podzieli między siebie ziemie. Większość przypadła jednak Quesadzie.

Obszar ten nazwano Nową Grenadą, gdyż Quesada pochodził z Grenady. Udał się do Hiszpanii, by potwierdzić swoje prawa. Władca wyznaczył na gubernatora jedynego syna miasta Santa Marta, a nie Quesadę. Quesada otrzymał po 9 latach jednak nowe tytuły i urzędy. Wciąż organizował wyprawy w poszukiwaniu jeziora i złotego kacyka.

Większość wypraw kończyła się fiaskiem. W latach 1569-72 poprowadził wyprawę na wschód od Kordyliery Kolumbijskiej. Quesada miał już ponad 70 lat. Uczestniczyło w niej ponad 400 Hiszpanów. Ze względu na głód i pożar zmuszony był do powrotu do Bogoty z zaledwie ponad 60 ludźmi. Była to jedna z najtragiczniejszych wypraw konkwisty.

Quesada nazwany został Caballero de El Dorado. Zainspirował Cervantesa do stworzenia postaci Don Kichota. Quesada zmarł bezpotomnie w 1572 roku. Przekazał w testamencie swoje uprawnienia swojej siostrzenicy i jej mężowi. Jej mąż, Antonio de Berrio, jako gubernator Gujany, dotarł do Trinidadu. Założył miasta na Trynidadzie i na lądzie w jego pobliżu.

Poszukiwał miast El Dorado i Manoa. Przeprowadził kilka wypraw w latach 1584-1590. Do Wenezueli przybyło w tym czasie około 2000 Hiszpanów, którzy chcieli brać udział w wyprawach. Pierwsza wyprawa w latach 1584-5 zakończyła się tragicznie śmiercią wielu uczestników.

Za radą Juana Martineza, który żeglował w górę Orinoko i rzekomo widział bogate miasta tracąc przy tym całą swoją załogę, postanowił wyruszyć na kolejną wyprawę w latach 1587-89. Wyprawa Juana Martineza zakończyła się tragicznie, ale nadal zdołał on zachęcić Barrio do kolejnej wyprawy. Jego opowieści były inspirowane bogactwami państw Azteków i Inków. Twierdził on, że dotarł do miasta połączonego kacyka. Martinez twierdził, że widział nawet kacyka w złotej masce.

Planował także wyprawę w 1595, ale plany te pokrzyżował Walter Raleigh, ulubieniec Elżbiety I. Zakładał on angielskie kolonie w Wirginii. W 1595 wyruszył do Gujany, dotarł do Trinidadu, gdzie zaatakował osadę San Jose założoną przez de Barrio. Wziął Barrio do niewoli. Barrio opisał Raleigh swoje plany dotyczące wyprawy w górę Orinoko.

Raleigh wyruszył na podróż w górę Orinoko. Żeglował 800 km w górę rzeki, ale postanowił zawrócić i pożeglował do Anglii. Napisał obszerną relację z wyprawy *"The discovery of the large, rich and beautiful..."*, która została zmyślona.

Berrio zmarł w 1596. Tytuły ojca odziedziczył jego syn Francisco de Berrio, który do 1606 zorganizował kilkanaście wypraw i przebadał wszystkie ważniejsze dopływy Orinoko. Pierwszą wyprawę poprowadził w 1596 roku, jeszcze zaplanowaną przez ojca.

W drodze powrotnej do Europy został zaatakowany i wzięty do niewoli. Zmarł w 1622 w niewoli w Algierze.

Podjęmowano próby wydobywania skarbu z jeziora. W 1545 roku Lazaro Fonte i Hernan Perwez de Quesada zaczęli przelewać wodę z jeziora Guatavita. Obniżono poziom jeziora o 4 metry. W 1580 Antonio de Sepulveda wykopał przesmyk doprowadzając do obniżenia poziomu wody o 20 metrów i wydobywając znaczne skarby.

Próby usunięcia wody z jeziora w XIX wieku podjął Jose Ignacio Paris, a w 1898 angielska firma Hartley Knowles osuszył jezioro na krótki czas kopiąc tunel pod nim. Wydobyte skarby sprzedano na aukcji. W 1965 roku jezioro zostało objęte rezerwatem przyrody.

Dopiero w XIX wieku wyprawa Alexandra von Humboldta przebadła tereny między Orinoko a Amazonką. Dowiedziono, że nie istnieje tam żadne złotonośne jezioro. Do dziś obszary te pozostają niedostępne.

Sebastian Munster w 1544 roku opublikował *Karte der Neuen Welt* w dziele "Cosmographia". Mapa przedstawiała fragmenty Ameryki przebadane do tego czasu. Zaznaczono na zim jezioro lub zatokę na obszarze Kolumbii, przejście północno-zachodnie oraz rzekomą zatokę pacyficzną sięgającą prawie wschodniego wybrzeża Ameryki Północnej. Blisko zachodniego wybrzeża USA zaznaczono Japonię.

6 Organizacja społeczna i polityczna życia w Ameryce

Odkrywanie Ameryki można podzielić na etapy: 1. Kolumb 2. Etap antylnski 3. Meksyk i Ameryka Środkowa 4. Andy 5. Rozszerzanie poznanych ziem

Rivera na muralu przedstawił organizację życia w kolonizowanej Ameryce. Oprócz konkwistadorów w Ameryce pojawili się księża i zakonnicy. Dominowali franciszkanie i dominikanie działający w Meksyku.

Później do Ameryki weszli jezuici, którzy działali najpierw w Ameryce Południowej, a potem też na wschodzie Ameryki Północnej.

Poddani Imperium Azteckiego chrześcijaństwo przyjmowali dobrowolnie. Niektórzy zakonnicy stawali w obronie Indian. Jednym z nich był Bartolome de Las Casas. Jego ojciec uczestniczył w II wyprawie Kolumba. Sam Las Casas w 1503 wziął udział w wyprawie Nicolasa de Ovando jako osoba świecka i wziął aktywny udział w podboju Hiszpanioli. Do 1512 brał udział w podboju Antyli i został w ramach systemu *encomiando* nagrodzony ziemią i niewolnikami.

Doznał przełomu. W 1522 roku wstąpił do zakonu dominikanów i zaczął występować przeciwko systemowi *encomiando*. Udawał się często do Hiszpanii, by informować o okrucieństwach. Przebywał w Peru, Nikaragui, Meksyku, Kubie i na Hiszpanioli. Dobrze poznał całą Amerykę.

Był biskupem Chiapas, a w 1547 roku wrócił do Hiszpanii i dalej działał na rzecz obrony Indian. W sporze z Juanem de Sepulveda w latach 1550-51 twierdził, że wobec Indian nie można stosować przemocy i brać ich do niewoli. Sepulveda uważał, że bałwochwalców można brać do niewoli.

W 1542 roku Las Casas przyczynił się do wydania nowych praw dla Indii przez Koronę, które zakazywały brania Indian do niewoli. Las Casas, aby ulżyć niewoli Indian, promował sprowadzanie niewolników z Afryki.

Spisał dzieła "Historia de las Indias", ...

Dzieło Theodora de Bry, protestanta, "Les Grands Voyages" było bogato ilustrowane rycinami samego autora. Założył oficynę wydawniczą we Frankfurcie. Dzieło przedstawia hiszpańskie okrucieństwa względem Indian. Pokazano metody tortur. Powstawały kopie tych przedstawień w różnych językach europejskich. Dzieło stworzyło czarną legendę Hiszpanii.

Hiszpanie musieli wprowadzić w Ameryce nową organizację polityczną. Od II wyprawy Kolumba powstała koncepcja, by całkowitą kontrolę nad tym terenem sprawowała korona za pośrednictwem zaufanych urzędników. Władzę na tym obszarze chciano oprzeć nie na arystokracji i koneksjach rodzinnych, ale na zasługach.

Na obszary te miały nie trafiać żadne jednostki podburzające ludność, reformacja. Starano się wprowadzić ścisłą kontrolę kościoła przez władze. Kontrolowano przepływ osób – do Ameryki nie mogli trafiać protestanci, ani wypędzeni z Hiszpanii w 1492 roku Żydzi.

W Ameryce utworzono wicekrólestwa i Capitania General, które były obszarami szczególnie zagrożonymi i wymagały dobrej organizacji wojskowej. W Hiszpanii w Europie były dwie jednostki administracyjne, które miały zarządzać Ameryką – Real y Supremo Consejo de Indias (rada ds. Indii) i Casa de Contratacion (Izbę Handlową, Dom Transakcji).

Consejo powstała w 1524 roku w Sewilli. Założył ją Juan Rodriguez de Fonseca. Sprawowała ona rządzi ustawodawczą i sędowniczą dla Ameryki. Wybierała także władze świeckie i duchowne dla Ameryki. W XVIII wieku wybudowano Archiwum Indii, by gromadzić tam wszystkie dokumenty związane z Ameryką.

Izba Handlowa powstała w 1503 roku w Sewilli. W 1517 przeniesiono ją do Kadyksu. Zajmowała się handlem i gospodarką w Ameryce, a także sprawami zaludnienia. Mieściły się tam dokumenty dotyczące wszystkich ważniejszych osób podróżujących do Ameryki.

Po opanowaniu Antyli i Meksyku stworzono pierwszą jednostkę administracyjną – Nową Hiszpanię. Najpierw było to od 1525 gubernatorstwo. Potem przekształcono je w wicekrólestwo w 1535, a wicekrólem został Antonio de Mendoza. Wicekrólestwo istniało do 1821. Obejmowało obszar sięgający na północ do południowych stanów USA, a na południe do Kostaryki. Administracja Nowej Hiszpanii obejmowała także Filipiny.

Kolejną jednostką administracyjną była Castilla de Oro – obszar przejściowy między Amerykami. Została założona przez Nunez de Balboa w 1513 roku obejmująca dzisiejszą Panamę, Kostarykę i Nikaraguę, od granicy panamsko-kolumbijskiej do rzeki Belem.

Na południe od Castilla de Oro istniało księstwo Veragua. Były to ziemie, do których Kolumb uzyskał prawa tytularne po IV wyprawie. Księstwo istniało w latach 1537-60, potem zostało włączone do większych jednostek.

Najpierw planowano równoleżnikowy podział Ameryki Południowej na Nową Kastylię, Nowe Toledo, Nową Andaluzję, Nowy Leon i Capitacion na południu. Tereny te mieli otrzymać najbardziej zasłużeni konkwistadorzy.

Stworzono jednak nowe państwo w 1542 roku, które nazwano Wicekrólestwem Nowej Kastylii lub Wicekrólestwem Peru. Stolicą została założona w 1535 roku przez Pizarra Lima. Stolicę Wicekrólestwa Nowej Hiszpanii był Meksyk. Wicekrólestwa Peru objęło wszystkie zdobycze hiszpańskie w Ameryce Południowej z wyjątkiem Wenezueli, którą przekształcono po odebraniu od rodziny niemieckiej w Capitania de Venezuela. Był to obszar zagrożony działalnością innych państw.

Utworzono później Capitania Generales w Cuba, Chile, Gwatemala, Puerto Rico, Santo Domingo, Venezuela, Yucatan i Filipinas Capitania Generales były podległe wicekrólestwom lub wyłączone spod ich zarządu. Władza wojskowa i sędownicza była przekazywana capitaniom.

Podział na dwa wicekrólestwa utrzymywał się do 1717. Wtedy z Wicekrólestwa Peru wydzielono Wicekrólestwo Nowej Grenady ze stolicą w Bogocie obejmujące Ekwador, Kolumbię i Wenezuelę oraz Wicekrólestwo La Platy obejmujące Argentynę ze stolicą w Buenos Aires. Miało ono wąski dostęp do Pacyfiku. Wicekrólestwo Peru zostało okrojone i obejmowało Chile i Peru.

Wicekrólami Nowej Hiszpanii i Peru zostawali zasłużeni urzędnicy na kilka lat jako ukoronowanie kariery. Wicekróla powoływał król za poradą Rady Indii. Wicekról miał te wszystkie uprawnienia, co król w Europie. Był odpowiedzialny za sądownictwo, finanse, ewangelizację Indian.

Kandydat na wicekróla musiał być Hiszpanem z Półwyspu Iberyjskiego, a nie z Ameryki. Był szlachcicem lub arystokratą. Przybywał do Ameryki tylko na kilka lat. Po odbyciu służby miał zdać sprawozdanie władcy i Radzie Indii. Był wybierany i nominowany przez Radę Indii.

Blasco de Nunez Vela od 1543 został pierwszym wicekrólem Peru. Miał uspokoić obszar, na którym toczyły się walki między pizarrystami i almagrystami. Został zabity przez Gonzalo Pizarro, brata Pizarro. Walki między stronnictwami było przyczyną utworzenia wicekrólestwa.

Drugim wicekrólem był Pedro de la Gasca, który miał tytuł pacificadora. Zakończył on walki i zabił Gonzalo Pizarro.

Francisco de Toledo był V wicekrólem Peru, który uregulował nielegalne wykopaliska na cmentarzyskach prekolumbijskich. Uregulował system prawny i nazywano go *"El Solon Colonial"*. Organizował *visitas generales*, objeżdżał podległe mu tereny. Zarządził spisy mieszkańców i dóbr naturalnych wicekrólestwa.

Zorganizował system reducciones – osiedla złożone z ok. 500 Indian. Indian skupiano w większe osady na prawie hiszpańskim z hiszpańskimi władzami, aby było ich łatwiej kontrolować. W reducciones, które zakładano często w miejscu dawnych osad inkaskich, budowano kościoły, a domy inkaskie przekształcano w urzędy i kaplice. Wprowadził także system podatkowy.

Za czasów jego panowania w 1570 powołano inkwizycję w Limie dla Ameryki Południowej. Wzniósł Fort Real Felipe w Limie. Podbił ostatecznie państwo Inków i stracił Tupaca Amaru I.

Wicekrólestwa podzielone były na audiencie obejmujące duże obszary. Wicekrólestwo Peru dzieliło się początkowo na audiencie Panamy, Limy, Bogaty, La Platy, Quito, Chile, Buenos Aires i Cuzco.

Audiencją zarządzał prezydent. Zajmował się sądownictwem jako druga instancja. Prezydent audiencji zastępował wicekróla czasowo w razie śmierci do czasu przysłania z Hiszpanii nowego wicekróla.

Sprawdzian na następnych zajęciach.

Proces tworzenia państw niepodległych w Ameryce – XIX w. Przedstawić proces dotyczący całości kontynentu (etapy, najważniejsze wydarzenia, postaci) Stosunek rdzennej ludności indiańskiej do przemian Efekty – natychmiastowe i odnotowane kilkadziesiąt lat po. Na 11.04.2013.

Audiencia de Lima była najważniejszą jednostką w ramach Wicekrólestwa. Zarządzającym był wicekról, wokół niego powstawała rada doradcza przy wicekrólu.

W skład rady wchodził zastępca Wielkiego Kanclerza, oidores (do 12, ich liczba zmieniała się), dwóch prokuratorów, główny komornik oraz personel niższego stopnia.

W 1615 roku Poma de Ayala spisał swoją kronikę. Jest najlepszym źródłem ikonograficznym dla Peru, zawiera około 1000 ilustracji dotyczących okresu prekolumbijskiego i wczesnoklasycznego. Obecnie dzieło znajduje się w Bibliotece Królewskiej w Kopenhadze. Poma de Ayala od strony matki był potomkiem władców inkaskich, a od strony ojca – Hiszpanów. Na marginesach umieścił dopiski w quechua. Negatywnie oceniał zmiany jakie zaszły po konkwiescie.

W Los Corregimientos (Nadaniach), najważniejszą osobą był corregidor. Były to mniejsze jednostki administracyjne, był mianowany przez samą Radę Indii. Zajmował się zbieraniem

podatków, zapewnieniem porządku, rozsądzanie sporów prawnych i sądownictwo. Corregidor przeprowadzał *visitas*, w czasie których ludność miejscowa musiała utrzymywać dwór w miejscach postoju. *Visitas* łączyły się także z poborem podatków.

Zachowania *corregidores* były przedstawione w kronice Poma de Ayala. Jego zadaniem było także opiekowanie się Indianami. Jednak ich funkcjonowanie najczęściej było okrutne. Podatki podwyższano często, zmuszano do pracy w kopalniach, zaniżano płace. Bardzo źle traktowano lokalne elity, miejscowych kacyków. *Corregidores* stali się najbardziej znieawidzonymi urzędnikami królewskimi.

Działalność *corregidores* doprowadziła do buntów Indian już w XVII wieku. Jednym z nich było powstanie Tupaca Amaru II (Jose Gabriela Condorcanqui), który był potomkiem arystokracji indiańskiej w 1780. Powstanie zostało brutalnie stłumione.

Cabezas-clavas, podobne do tych znanych w Chavin de Huantar, zostały przedstawione w kronice Poma de Ayala jako miejsce wieszania buntowników.

W ramach *corregimientos* z podatków rozliczani byli Hiszpanie i to oni także byli sądzeni w ramach *corregimientos*. W ramach hiszpańskiego *corregimientos* istniały liczne, znacznie mniejsze indiańskie *corregimientos*, które kontrolowały podatkowe, finansowe i sądowe aspekty funkcjonowania ludności indiańskiej.

W ramach reform Karola III Burbona system *corregimientos* został zmieniony na *intendencias*. Urzędnicy pełniący tę funkcję mieli bardziej podlegać władzom centralnym. Istniały kolejne mniejsze jednostki podziału administracyjnego.,

W XVIII wieku powołano także zarządy wojskowe.

W chwili zakładania miast powstawały rady miejsc (Los Cabildos albo *Ayuntamientos*). Miały one zarządzać funkcjonowaniem miast, policji. Dbano o porządek publiczny, organizację świąt, wizyt.

Istniały miasta metropolitalne, diecezjalne i zwykłe. W miastach metropolitalnych odbywały się wybory do rad. Wybierali je *encomenderos*, znaczący mieszczaństwo, którzy nie sprawowali innych funkcji. Burmistrzowie wymierali byli w tajnych wyborach i musieli uzyskać zgodę Rady Indii.

Lima była stolicą Wicekrólestwa. Została założona przez Pizarro w 1535 jako *Ciudad de los Reyes*. W Callao założono port. W mieście gromadzono skarby Imperium Inków, srebro z kopalni boliwijskich (Potosi i Charcas). Skarby wywożono z Callao do Europy. Podstawą ekonomii były kopalnie srebra w Boliwii.

Rada miejska organizowała uroczystości związane z przybyciem do Limy nowego wicekróla. W czasie uroczystości ulice wykładano srebrem, budowano łuki triumfalne. Pałac wicekrólewski zachował się w Limie.

W mniejszych miastach był burmistrz *alcalde* wybierany na rok. Było 4 radców miejskich, jeden urzędnik sądowy. Rolę *alcalde* powierzano często potomkom elit indiańskich.

Władze lokalne nadal były zdominowane przez ludność indiańską. Lokalni kacykowie (nazwa *cacique* z języka Arawaków) indiańscy musieli rozliczać się z Hiszpanami z działalności ich lokalnych wspólnot rodowo-terytorialnych (*ayllus*).

Varayoc byli lokalnymi zarządcami wsi, odpowiednikami sołtysów. Nazwa urzędu pochodzi od noszonego przez nich berła. Urząd *Varayoc* był niższy od kacyka. Lokalne struktury władzy indiańskiej zostały do dzisiaj zachowane w niektórych miejscach Peru.

Rzeczywistość na terenach opanowanych przez Hiszpanów zmieniała się. Odkrycie Ameryki wpłynęło na sytuację państw europejskich. Hiszpania była organizatorem konkwisty. Nastąpiło

otwarcie na świat, ograniczenie znaczenia portów w Genui i Wenecji, częściowo ze względu na zamknięcie szlaków handlowych przez Bliski Wschód przez Turków po podboju Bizancjum.

Wzrosło znaczenie Lizbony, Kadyksu, Sewilli, Londynu i Antwerpii.

Nastąpił napływ kruszców z Ameryki Południowej. Ilość pieniędzy w obiegu wzrósł czterokrotnie, co spowodowało spadek wartości pieniądza kruszcowego i inflację. Powstawały nowe banki, towarzystwa kupieckie, handlowe i giełdy. Dom Welserów był tak silny, że uzyskał na własność od króla Hiszpanii ziemie w Ameryce Południowej.

Europa handlowała z Ameryką przedmiotami luksusowymi i tkaninami. Z Ameryki sprowadzano surowce.

W Europie nastąpił rozwój nauki. Dowiedziono kulistości Ziemi, poznano nowe gatunki roślin i zwierząt, które opisywano. Pojawiły się także pierwsze opisy etnograficzne, opisywano struktury społeczne, polityczne, ekonomiczne, religię. Martinez de Compañón spisywał kroniki etnograficzne dotyczące północnego Peru, opisujące także dzieje prekolumbijskie.

W XVI wieku nastąpił rozwój drukarstwa. W Polsce dopiero po 40-50 latach pojawiły się informacje o odkryciu Ameryki spisane po polsku. Kroniki amerykańskie tłumaczono na różne języki europejskie. Powstawały liczne mapy nowych ziem.

Zmieniła się dieta europejska. Do Europy szybko trafiła kukurydza. Później sprowadzono ziemniaki z Chile. Klimat Chile jest podobny do europejskiego. Ziemniaki peruwiańskie nie nadawały się do uprawy w Europie. Ziemniaki stały się najpopularniejszą żywnością wśród ubogiej ludności – w tym na Irlandii.

A Ameryki Południowej sprowadzano do Europy indyki, nowe gatunki kaczek i gęsi. Lamy, alpaki i świnki morskie nie zdobyły uznania w Europie. Świnki morskie od razu zaczęto hodować jako maskotki. Królowa Elżbieta I zaczęła hodować świnki morskie jako maskotki. W XVII wieku świnki morskie zaczęto wykorzystywać jako zwierzęta laboratoryjne.

Do Europy sprowadzano także używki z Dalekiego Wschodu i Afryki. Z Ameryki sprowadzano tytoń, ubrania z jedwabiu, bawełny i futra z Ameryki Północnej.

Tytoń rozprzestrzenił się w Europie i wśród muzułmanów w XVII i XVIII wieku. Początkowo towarzyszył temu sprzeciw władz religijnych. Tytoń i trzcina cukrowa były najważniejszymi roślinami uprawnymi sprowadzanymi z Ameryki. Nie sprowadzano amerykańskiej koki i alkoholu.

Do przełomu XVI/XVII kruszce, a głównie srebro, stanowiły 80% eksportu amerykańskiego. Jednak od XVIII wieku nastąpił upadek górnictwa i eksportowano głównie produkty rolne.

Początkowo wykorzystywano kopalnie z okresów inkaskich. Głównie były to kopalnie odkrywkowe. Istniała tzw. mita górnicza, która była wymianą, rotacją ludności. Zmuszano do pracy Indian.

Najważniejsze kopalnie znajdowały się w Potosi. Dawały one 2/3 całego srebra. Największe kopalnie były własnością korony. Mniejsze miały prywatnych właścicieli i odprowadzały 1/5 podatku.

Inkowie wiedzieli o złożach srebra w Potosi, ale informację tę ukrywali przed Hiszpanami. Hiszpanie, gdy pozyskali informacje o złożach w Potosi, założyli tam miasto, które stało się jednym z największych z Ameryce. W 1776 Potosi weszło w skład Wicekrólestwa La Platy.

Srebro przetapiano od razu w Potosi. Bito lokalną monetę, a resztę przetapiano na sztaby i transportowano na lamach. Szczyt produkcji górniczej miał miejsce w latach 1572-80. Kopalnie powstawały od początku konkwisty.

W XVII i XVIII wieku nastąpiło załamanie produkcji spowodowane ciężkimi warunkami pracy i trudnościami w transporcie. Znaczna część kopalni wciąż funkcjonuje. Wydobywano głównie srebro, drugie miejsce zajmowała miedź.

Hiszpania miała monopol nba handel ze swoimi koloniami. Handel był kontrolowany przez Izbę Handlową w Sewilli, a potem w Kadyksie. Filip II uprawiał Sewillę, Veracruz w Meksyku i Callao do prowadzenia handlu transatlantyckiego. Panama i Cartagena służyły za porty przeładunkowe.

Co rok do AMeryki płynęły dwie grupy statków. Jedna z nich docierała do Meksyku, a druga do Cartagteny i Panamy. Z portów tych odbierano towary sprzedawane przez Ameryka. Obie floty spotykały się w Hawanie i pod eskortą okrętów wojskowych udawały się do Europy. Towary z Filipin przewożono z Manili do Acapulco i włączano do głównego nurtu wymiany tranatlantyckiej.

Z Afryki do Ameryki przewożono niewolników, z Afryki do AMeryki złoto i kość słoniową, z Europy do Ameryki towary przetworzone – luksusowe, ozdoby, broń. Całe zaopatrzenie dworów w Meksyku i Peru pochodziło z Europy. Handel odbywał się zatem w kontynentalnym trójkącie.

Monopol został przełamany przez Anglików, Francuzów i Holendrów, którzy handlowali z nowym Światem. Przybywali głównie do portów atlantyckich Buenos Aires i Montevideo.

Działała intensywnie kontrabanda przewożąca sześć razy więcej materiałów niż przewożono legalnie. Działali też korsarze i piraci. Dla obrony przed nimi budowano forty m.in. w Callao.

Hiszpanie w czasie kolejnych traktatów pokojowych zgadzali się na handel innych państw europejskich z Ameryką. Od czasu reform burbońskich w XVIII wieku nie tylko Sewilla, ale też inne porty mogły brać udział w handlu. Rozkwitały Arica, Buenos Aires, Montevideo, Concepcion, Valparaiso.

Podatki pokrywały koszty lokalnej administracji, a resztę odsyłano do Europy. Istniały podatki Quinto Real (1/5 kruszców), Tributo personal del Indio, Alcabala (podatek od kupna i sprzedaży), Almojarfazgo (cła).

W XVI wieku zaczęto lokalne bicie monety ze srebra w Limie i w Potosi. W Ameryce pojawiły się nowe składniki diety – bydło, owce, kozy, świnie. Upowszechniły się konie. Wprowadzono też nowe rośliny pszenicę, ryż, jęczmień, żyto, soczewicę, sałatę, owoce cytrusowe.

Lokalne zwierzęta zaczęły być uważane za niegodne ludności miejskiej i stopniowo oddawały miejsce produktom europejskim.

Kolonie zaczęły się stopniowo uniezależniać. Powstawały obrajes (manufaktury), w których praca była przymusowa. Istniała mina obrajera, podobna do mita minera w górnictwie. Spadek eksportu kruszców zaczął maleć w związku ze spadkiem ich wartości.

Proces odkrywania Ameryki wiązał się z katastrofą demograficzną. Przed podbojem Amerykę zamieszkiwało około 35 mln ludzi. W 1650 roku liczba Indian wynosiła już tylko 4 mln. Na Antylach wybito prawie wszystkich Indian. Wyludnienie wiązało się z chorobami i polowaniem na niewolników.

Najwięcej ludzi umierało na ospę. Od połowy XVII wieku liczba ludności lokalnej zaczęła się odbudowywać. Około 1650 roku w Ameryce było 440 tys. Europejczyków, 300 tys. niewolników murzyńskich. Jedynie na obszarach, gdzie ludność żyła w rozproszeniu i nie powstało osadnictwo hiszpańskie nie zmieniła się liczba ludności lokalnej.

Portugalczyki jako pierwsi zauważyli, że Murzyni są wydajniejsi w pracy od Indian. Portugalczyki opanowali też najważniejsze porty niewolnicze w Afryce.

Nastąpił proces metysażu, czyli mieszania kultur. Mieszały się różne plamiona obu Ameryk funkcjonujące w strukturach państwa. Do mieszanek tej dołączali Hiszpanie z Półwyspu

Iberyjskiego – Celtowie, Iberowie, Rzymianie, Grecy, Żydzi i Arabowie. Z czasem zaczęto przywozić niewolników murzyńskich pochodzących z różnych plemion afrykańskich. Powstała więc mieszanka ludności ze znacznej części świata.

Doszło do mieszania się kultur, tradycji i języków w niespotykanej dotąd skali.

Przez setki lat obecności Hiszpanów w koloniach wytworzyły się klasy społeczne:

1. Peninsulares (Hiszpanie z półwyspu, mogli zajmować najwyższe urzędy)
2. Kreole (criollos)
3. Metysi (mestizos)
4. Mulaci
5. Indianie
6. Niewolnicy afrykańscy

Klasy te żyły obok siebie w ustroju przypominającym apartheid. Istniał system kastowy, przynależność do kasty zależna była od rasy rodziców, była także zależna od tego, rodzic jakiej płci należał do której rasy. Uwzględniono wszystkie typy kombinacji rodzinnych, jakie mogły mieć miejsce. Każda kasta miała przypisane urzędy i godności, jakie mogli zajmować jej przedstawiciele. Rasizm do dziś panuje w wielu krajach amerykańskich.

Jeśli rodzice byli biali, ale mieli czarnych przodków, mogły ujawnić się geny czarnoskóre w kolejnym pokoleniu. Wtedy dziecko takie należało do kasty Saltaatras (skok do tyłu).

W Peru istniała silna religijność. W 1581 doszło do reorganizacji kościoła. W 1538 powstał uniwersytet w Santo Domingo, w 1551 roku w Limie, a 1553 roku w Meksyku.

Sprawdzian 33,3/35 pkt.

7 Nasca – Cahuachi – ofiary

Badania Włoskiej Misji Archeologicznej CISRAP – Projekt Nasca

Kultura Nasca rozwijała się na południowym wybrzeżu Peru i była współczesna kulturze Moche. Pod koniec istnienia tej kultury utrzymywała kontakty z kulturą Moche. Kultura Nasca została podzielona na 9 faz.

W kronice Poma de Ayala przedstawiono miasteczko Nasca. Nazwa może wywodzić się od ostatniego kacyka tej miejscowości. W okresie wczesnokolonialnym znane było z upraw winnej latorośli i produkcji wina. Wymienione w kronice miejscowości pokrywają się ze znanymi dziś stanowiskami archeologicznymi.

“Cronica del Peru: El senorio de los Incas“ Pedro de Cieza de Leon z roku 1553 podaje, że w pobliżu Nasca występują ścieżki lub drogi związane z Inkami, które przebiegają przez pustynie. Jest to prawdopodobnie pierwsza wzmianka o liniach Nasca.

Obecnie Nasca określane jest jako La Ciudad del eterno verano i liczy 35 tys. mieszkańców. Od 1941 roku jest stolicą prowincji Nasca. W herbie umieszczono charakterystyczną ceramikę Nasca.

Kultura rozwijała się w dwóch dolinach rzecznych – zlewisku 9 rzek łączących się w Rio Grande. Jest to nietypowe zlewisko dla Peru. Mimo tak rozległej sieci rzecznej w dolinie konieczne było stworzenie systemu irygacyjnego.

Kultura obejmowała swoim zasięgiem też doliny Ica, Acari, Yauca i Pisco. Wpływy kultury sięgają się obszarów górskich, w tym obszarze Ayacucho, skąd sprowadzano cały obsydian wykorzystywany do produkcji narzędzi przez Nasca.

Ludność wykorzystywała głównie środkowe partie dolin rzecznych. Nad samym oceanem nie ma prawie żadnych osad. Głównym centrum ideologicznym było Cahuachi.

Osadnictwo Nasca sięga wysokości około 600 m n.p.m. Opady roczne wynoszą 0-25 mm. Opady są niskie z powodu prądu peruwiańskiego. Temperatura średnia wynosi 21 stopni. W zimie mgły obniżają temperaturę. Lata są słoneczne, suche i gorące. Opady na obszarze górskim występują głównie od stycznia do marca.

Dominuje zabudowa z adobe. W czasie El Nino opady deszczu niszczyły architekturę, w tym stanowisko Cahuachi. Większość rzek to rzeki sezonowe, które w suchym okresie pozostawiają suche doliny quebradas. W pobliżu znajduje się wysoka wydma Cerro Blanco.

Linie Nasca pokrywają obszar 500 km². Są to głównie linie proste. Część z nich przedstawia rośliny i zwierzęta.

Okolice półwyspu Paracas są bardzo obfite w zasoby oceaniczne. Żyją tam ryby oraz ssaki morskie – w tym lwey morskie. Co dziś znajdują się tam najżyźniejsze łowiska świata. W pobliżu półwyspu Paracas znajdują się wyspy zajmowane przez ptaki morskie, które pozostawiają po sobie żyzne guano, które było jednym z najważniejszych zasobów naturalnych Peru. El Nino powoduje wymieranie planktonu, ssaków morskich oraz ptaków, a także zanik guana.

Uprawy są możliwe w pasie około 1 km wzdłuż rzeki. Uprawia się tam obecnie bawełnę oraz trzcinę cukrową.

Od dawna budowane są kanały melioracyjne. W drugiej fazie rozwoju kultury Nasca, gdy stosunki wodne stały się mniej korzystne, około 500 n.e. zaczęto budować system irygacji Puquios, który polegał na kanalizowaniu wód podskórnych. Jednym z elementów systemu jest Cantalloc. Szyby systemu Puquios znajdującego się w pobliżu Nasca mają od 6 do 10 metrów głębokości.

Podobny system występuje na Bliskim Wschodzie. Dlatego początkowo uważano, że system ten powstał w czasach kolonialnych.

System Cantalloc jest jednym z 30 puquios. Został niedawno odrestaurowany. Kanały poprowadzone są pod ziemią lub na powietrzu. Szyby wykonane są z kamieni i piasku. Fragment kanału został zachowany na terenie Museo Antonini.

W Nasca doszło do deforestacji. Z badań palinologicznych wynika, że w początkowych czasach kultury Nasca występowały tam liczne zagajniki drzew huarango. Drzewa te wycinano jako elementy konstrukcyjne oraz opał służący do wypalania ceramiki. Pyłki huarango w czasie rozwoju Nasca ustąpiły miejsca pyłkom roślin uprawnych.

W okolicach Nasca występują częste trzęsienia ziemi. Ostatnie miały miejsce w 1996 i 2007 roku. Doprowadziły one do zniszczeń miast Pisco i Ica. Runęły liczne stare konstrukcje z adobe i trzciny. W czasach rozwoju Nasca też dochodziło do trzęsień ziemi. Runęły m.in. ściany budynków w Cahuachi.

W czasie El Nino dochodzi do spływów błotnych. Maria Reiche doprowadziła do postawienia wieży obserwacyjnej na płaskowyżu Nasca w pobliżu Panamericany. W 2009 doszło do spływu błotnego, który uszkodził linie Nasca.

Na pustyni występują silne wiatry zwane paracas. Powodują one zniszczenie delikatnych stanowisk. Budowle z cegły adobe są niszczone przez drobne ziarenka piasku. Problemem są także huaqueros. Grabią oni groby. Rozgrabiono liczne stanowiska grobowe, z których wydobywano ceramikę oraz tkaniny. Pozostałości ludzkie są pozostawiane. Fardos to pakunki zawierające mumie.

Klimat sprzyja zachowaniu pozostałości organicznych, w tym mumii z paznokciami, włosami, tatuażami, a także tkaniny i pozostałości pokarmu.

Do lat 60. XX wieku nie zabezpieczano płaskowyzu z geoglifami. Można było jeździć samochodami po pustyni. Tradycja tworzenia geoglifów, często o treści politycznej, trwa do dziś.

Kultura Nasca znana jest ze swoich tkanin. Są one malowane, tkane, a także wykonywane w formie przedstawień trójwymiarowych, co nie jest spotykane w żadnej innej kulturze andyjskiej. Tworzono tak kilkucentymetrowe przedstawienia zwierząt, głównie ptaków.

Naczynia kultury Nasca były malowane na 12 różnych kolorów, czasem nawet 8 barw występuje na jednym naczyniu.

Charakterystyczne są głowy-trofea. Wyjmowano wnętrze przez powiększony otwór wielki, przeciągano sznur przez czoło i otwór wielki i zaszywano usta, oczy i nos. Około 20% głów należy do kobiet, część należy też do dzieci. Niewiadomo, jaką funkcję pełniły głowy-trofea i czy w rzeczywistości były trofeami wojennymi. Na początku badań doszukiwano się analogii ze zmniejszonymi główkami z Amazonii.

Paul Kosok (1896-1959), amerykański geograf badający systemy melioracyjne, zidentyfikował linie Nasca. Już wcześniej peruwiańscy archeolodzy odkryli linie w latach 20. XX wieku. Kosok po odkryciu linii stwierdził, że w dniu przesilenia czerwcowego słońce zachodziło na końcu długiej, prostej linii.

Anthony Aveni w latach 80. XX wieku badał linie proste na pustyni i uznał, że ich układ jest losowy i nie można wiązać ich z fenomenami astronomicznymi. Nie jest to uprawnione statystycznie.

Maria Reiche (1903-1998) była sekretarką Kossoka. Wyjechała z Niemiec hitlerowskich do Peru, uczyła matematyki w szkole, i od lat 40. badała linie w Nasca do końca życia. Starła się udowodnić hipotezę Kossoka. Starła się porównać konstelacje gwiazdne z przedstawieniami roślin i zwierząt na pustyni. Zmusiła władze peruwiańskie do objęcia ochroną geoglifów. Obecnie możliwe są tylko badania o charakterze nieinwazyjnym.

Linie powstawały w czasach kultury Nasca poprzez usunięcie grubszej frakcji ciemnych kamieni z jasnego piasku. W okresie poprzedzającym kulturę Nasca powstawały analogiczne geoglify negatywowe, zgarniano ziemne kamienie na linię tworzącą przedstawienie.

Obecnie tworzone są repliki linii Nasca. Jest to czynność mało pracochłonna.

Linie Nasca były tworzone "bez odrywania ołówka od kartki" – za pomocą linii ciągłej. Ich twórcy potrafili prawdopodobnie przenosić małe przedstawienia na większą skalę.

Ludzie ci zajmowali się też produkcją tkanin. Motywy na liniach Nasca mogą być zaczerpnięte z tkanin. Ich twórcy wielokrotnie powtarzali czasami jeden motyw na tkaninie dokładnie planując rozmieszczenie wszystkich linii.

Kultura Nasca przejęła technikę produkcji tkanin od Paracas. Tkaniny te wykonywano techniką haftowania. Z wczesnego okresu Nasca pochodzą także tkaniny malowane.

Najsłynniejsza tkanina Nasca o wymiarach 150 na 70 cm, obszyta bordiurą z ponad 90 trójwymiarowych postaci ludzkich, znajduje się w Metropolitan Museum of Art. Mogła być to tkanina kalendarzowa.

Ceramika Nasca jest gromadzona przez Museo de America w Madrycie i Muzeum Etnograficzne w Berlinie. Formy ceramiczne Nasca są proste – są to miski, pucharki, talerzyki. Formą wiodącą są butle z dwoma wylewami i mostkowym uchwytem. Formy, w porównaniu z Moche, były bardzo proste.

Najpierw na naczyniach przedstawiano zwierzęta. Później pojawiły się postaci o cechach fantastycznych.

Znajdowane są nieliczne, pojedyncze butle w formie rzeźbiarskiej. Naczynia Moche wykonywano z form, zaś naczynia Nasca produkowano ręcznie, są to zatem jednostkowe wyroby przedstawiające rośliny, zwierzęta i sceny mitologiczne.

Wykonywano też ceramiczne instrumenty muzyczne, w tym bębny, trąby i piszczałki. Wysokość instrumentów sięgała jednego 1 metra.

Fletnie Pan, czyli antary, wykonywano z ceramiki w kulturze Paracas i Nasca. Obecnie fletnie te wykonywane są z trzciny oraz kości kondorów. Ceramiczne fletnie Nasca miały nawet 1 m długości. Wśród naczyń rzeźbiarskich znajdują się przedstawienia ludzi grających na instrumentach muzycznych.

Pierwsze egzemplarze ceramiki Nasca trafiły do Europy w latach 80. XIX wieku. Należała do kolekcji Jose Mariano Macedo. Pokazana została w Paryżu, a następnie zakupiona przez muzeum berlińskie. Na podstawie jej badań oraz podobieństw do ceramiki Majów stwierdzono, że mogło dojść do kontaktów między Majami a cywilizacją Nasca. Ceramika Majów była już wtedy badana. Hipotezę o przeniesieniu prądów kulturowych z Mezoameryki do Peru zaczął badać Max Uhle.

Na ceramice znajdowały się motywy geometryczne, zwierzęce, roślinne, antropomorficzne. Są to najczęściej ludzie trzymający w rękach broń, rośliny lub sieci rybackie z rybami i muszlami w środku. Znane są też naczynia w kształcie głów.

Większość naczyń pochodzi z wykopalisk huaqueros, a więc ich kontekst nie jest znany. Naczynia w kształcie głów w jednym przypadku włożono do głowy człowieka pozbawionego swojej głowy.

Przedstawienia fantastyczne na ceramice mają twarze ludzie lub kocie. Dolna część ich twarzy jest zasłonięta przez maskę zaczepioną na nosie. Postaci miały diademy na czole. Diademy i maski, wykonane z cienkiej, złotej blachy, są znane z materiału archeologicznego.

Reszta ciała postaci fantastycznych ma cechy ryb, kotów, ptaków lub ssaków morskich.

W pierwszych fazach kultury Nasca przedstawiano na naczyniach najczęściej kota żyjącego na wybrzeżu. Kot był czczony w szczególny sposób przez ludność Nasca. Od początku istnienia kultury na naczyniach przedstawiano orkę w postaci lekko zantropomorfizowanej, trzymającej ludzką głowę na sznurku w dłoni. Czasami przedstawiano ludzką głowę wewnątrz ciała orki. Orkę przedstawiano jako drapieżnika, z zakrwawionymi zębami. Czasami przedstawieniom orki towarzyszą przedstawienia głów-trofeów. Wykonywano też rzeźbiarskie naczynia zoomorficzne w formie orki.

Na przedstawieniach łączono czasami cechy orki i rekina.

Wyróżniono dwie podstawowe fazy Nasca – Monumental i Prolifero. We wcześniejszej fazie Monumental przedstawienia są duże i łatwo rozpoznawalne. W późniejszej fazie Prolifero pojawiają się liczne przedstawienia wypełniające całą powierzchnię naczynia. W późnym stylu Prolifero dochodzi do skomplikowania motywów i ich ekspansji na wolną powierzchnię. Pojawia się znawisko horror vacui.

Zwyczaj powielania jednego motywu n tkaninach, czasami w różnych kolorach, został przejęty przez kulturę Nasca od cywilizacji Paracas. Nie wiadmo, czy układ kolorów n tkaninach ma znaczenie symboliczne.

Wśród naczyń rzeźbiarskich Nasca nie pojawiają się zbyt rozbudowane sceny. Pojawia się jedna lub dwie postaci. Istnieje też grupa naczyń erotycznych, mniej realistycznych niż Moche.

Pokazane są poszczególne zwierzęta żerujące np. kondory zjadające zdekapitowane ludzkie zwłoki, kolibry przy kwiatach. Pojawiają się ludzkie postaci z wolutami wydostającymi się z ust.

Na naczyniach czasami są namalowane bardziej złożone sceny o charakterze rytualnym. Na butlach pojawiają się maski nadprzyrodzonych postaci, z których wypływają głowy wypełnione kijankami, zaś z ich ust wypływają jęczorki z postaciami ludzkimi.

W końcowej fazie pojawiają się prawdopodobne wpływy Moche – sceny walk i polowań, ptaki wykorzystywane do polowań. Pojawiają się nadal obcięte głowy.

Początkowo głowy-trofea przedstawiano tylko w kontekście istot fantastycznych, zaś w późniejszym okresie głowy-trofea pojawiają się też w rękach ludzi. Może być to świadectwo zwiększenia wpływów militarystycznych w kulturze Nasca.

Powstawały wachlarze wykonane z piór ptaków amazońskich. Papugi były sprowadzone z Amazonii i są znajdowane na cmentarzyskach kultury Nasca. Handel nimi odbywał się poprzez Ayacucho.

8 Historia odczytania pisma Majów

ale ala jest fajna

Pismem Majów jako pierwszy zainteresował się Diego de Landa. W Mani 12 VII 1562 urządził auto da fe, w trakcie którego spalono liczne kodeksy i księgi majańskie. Kazał rozbijać ołtarza i bożki. Napisał *Relacion de las cosas de Yucatan* w 1566. Uważał pismo majańskie za pismo alfabetyczne i stworzył tzw. alfabet Landy. Rękopis nie zachował się do naszych czasów.

W 1823 sporządzono szkice glifów w Palenque. W Madrycie, Paryżu i Meksyku zachowały się księgi majańskie. Najlepiej zachowanym kodeksem jest kodeks drezdeński.

W 1822 wydano kopię raportu Antonio del Rio z 1787 roku.

Constantine Rafinesque-Schmaltz rozpoznał system kropek i kresek stosowany do zapisu liczb.

John Lloyd Stephens w 1838 roku podróżował po Jukatanie. Charles de Bourbourg próbował odkryć znaczenie znaków z alfabetu Landy.

Ernst Forstemann badał kodeks drezdeński. Badał teksty pod względem astronomicznym.

W 1859 Leon de Rosny zidentyfikował glify kierunkowe. W 1882 Cyrus Thomas ustalił, że testy były zapisywane w dwóch kolumnach.

W 1905 roku Joseph Goodman powiązał ze sobą zapis kropek i kresek oraz warianty głów. Stworzył korelację z kalendarzem gregoriańskim.

Thompson stworzył katalog glifów. Uważał, że glify przedstawiają bogów majańskich.

Ustalono, że rząd stel stojących przed jedną świątynią opowiadał historię życia jednego władcy. W rządzie ustawiano najczęściej 5 stel. Na steli przedstawiano władców siedzących na tronach. Odkrycia tego dokonała Tania Proskuriakof? na podstawie steli z

Yuriy Knorozov w Berlinie w 1945 roku znalazł książkę z reprodukcją kodeksów drezdeńskiego, madryckiego i paryskiego. Na podstawie liczby różnych znaków ustalił, że jest to pismo leksykograficzno-sylabiczne. Stwierdził to na podstawie podobieństw do liczby znaków w innych systemów pisma.

Knorozov uznał, że glify odpowiadają sylabom. Teoria Knorozova została odrzucona przez Thompson.

Merle Greene Robertson dokumentowała glify w Palenque. Współpracowała z nią Linda Schele. W wyniku tych prac zidentyfikowano listę dynastyczną Palenque.

David Stuart badał od dziecka majańskie glify.

9 Chrystianizacja Indian

Państwo od początku nowożytności związane było z państwem. Ferdynand i Izabela zakończyli konkwistę i schryztianizowali cały Półwysep Iberyjski.

W I podróży Kolumba brał udział ksiądz Pedro de Arena, który odprawił pierwszą mszę w Ameryce, ale nie prowadził działalności misjonarskiej.

3 V 1493 papież wydał bullę *Inter Caetera*, w której nadał władcom Portugalii i Hiszpanii prawa do nowych ziem, ale to oni musieli zobowiązać się do chrystianizacji nowych krajów. Zakazano stosowania kar cielesnych wobec Indian oraz zmuszania ich do niewolniczej pracy.

Oficjalnie po objęciu ziem w posiadanie przez Hiszpanów powinni uzyskać oni takie same prawa, jak Hiszpanie.

Requerimiento de la Paz był dokumentem zobowiązującym Indian do przyjęcia panowania hiszpańskiego i wiary chrześcijańskiej bez użycia siły. Dokument ten musiał być odczytany Indianom po hiszpańsku.

System *repartimiento* polegał na podporządkowaniu Indian jednemu urzędnikowi, któremu musieli płacić trybut. Później system ten zamieniono na *encomiando*, w ramach którego Indianie musieli pracować dla *encomenderos*.

W 1680 dokonano Spisu Praw Indian. Ewangelizacja odbywała się równolegle z podbojem.

Dominikanie, zamiast prowadzić ewangelizację, początkowo zalecali eksterminację Indian. Indian chrzczono głównie

W 1493 roku, wraz z II wyprawą Kolumbam, do Ameryki przypłynęli franciszkanie. Był wśród nich Fray Ramón Pane, który w 1496 dokonał chrztu 16-osobowej rodziny. Był badaczem miejscowej ludności, poznał język Tainów.

W 1511 założono pierwszą diecezję w Nowym Świecie w Santo Domingo, która w 1546 stała się archidiecezją. W 1530 powołano diecezję w Ameryce.

W 1535 roku w Cusco powstała pierwsza diecezja. Hiszpanie założyli Limę, która też stała się diecezją.

Do 1570 istniały trzy biskupstwa – Santo Domingo, Meksyk i Lima. Istniało kilkanaście prowincji zakonnych.

Warunki naturalne utrudniały ewangelizację. Istniały różnice w światopoglądzie i tradycjach.

Juan de Sepulveda uważał, że Indian trzeba zmuszać do chrztu oraz, że powinni być posłuszni. Mogą być zmuszani do niewolniczej pracy.

W 1537 papież Paweł III wydał bullę *”Sublimus Deus“*, w której uznał, że Indianie mają z pewnością duszę i nie mogą być niewolnikami. Wcześniej Rada Indii zatwierdziła niewolnictwo Indian, przeciw czemu protestowali dominikanie.

W 1550 w Valladolid odbyła się debata Bartolome de las Casas i Juan Gines de Sepulveda. Książka Sepulvedy została zakazana w Hiszpanii, las Casas wygrał w tej dyskusji.

Na synodach wypracowano metody ewangelizacji. Tłumaczono katechizm na języki lokalne, opracowano metody udzielania sakramentu chrztu, rozważano udzielanie święceń kapłańskim Indianom. Jednak odrzucono początkowo ten pomysł. Uważano, że nie boją się oni Boga i mają słabości. Zezwalano z czasem na chrzest Indian znających łacinę.

Chrzest Indian był możliwy od 8 roku życia. Nie zezwalano na chrzest pod przymusem, musiał być on dobrowolny. Dla Indian chrzest oznaczał przywilecie i koniec prześladowań. Małżeństwo było ważne, jeśli jeden z małżonków przyjął chrzest, o ile drugi nie sprzeciwiał się temu. Zabroniono wkładania darów do grobów.

Istniały centra misyjne tzw. misiones. Przekształcały się one w osiedla indiańskie – parroquias de Indios. Redukcje jezuickie były nietypowymi wioskami indiańskimi, zaludnionymi tylko przez Indian. Mogło mieszkać tam tylko 2 duchownych, a konkwistadorzy nie mieli wstępu do redukcji. W 1609 powstawały liczne redukcje w Boliwii. Od XVIII wieku zaczęły powstawać redukcje w Peru.

W XVI wieku Hiszpanie nalegali na wprowadzenie hiszpańskiego jako języka ewangelizacji. W Meksyku jako język ewangelizacji wybrano nahuatl, a w Peru quechua. Alonso de Molina, franciszkanin, napisał słownik nahuatlański. W Meksyku spisano dzieła katechetyczne za pomocą glifów.

Z czasem misjonarze otrzymali obowiązek uczenia się języków regionalnych. Na języki te tłumaczono też modlitwy. Spisywano słowniki, katechizmy i zbiory modlitw.

Uczono pisać i czytać dzieci i dorosłych. W 1505 w Santo Domingo założyli pierwszą szkołę elementarną w Santo Domingo. W 1523 roku powstała pierwsza szkoła w Meksyku ucząca w języku nahuatl.

Istniały szkoły zawodowe i artystyczne. Zakładano kolegia i uniwersytety. Teatr i muzykę uważano za skuteczny środek ewangelizacji.

Redukcje jezuickie zakładano w oparciu o miejscową ludność. Najpierw trzeba było ich zaufanie. W redukcji obecny był plac centralny, przylegał do niego kościół. W wiosce były też warszaty, szpitale i cmentarze. W każdej redukcji pracowało dwóch księży – proboszcz i wikary. Ewangelizowano poprzez muzykę. Indian uczono też rzemiosła oraz rolnictwa. Z czasem do redukcji zapraszano kolejnych Indian. Kościoły były ładnie dekorowane.

W 1755 roku redukcje zostały zlikwidowane instytucjonalnie, ale istniały jako wioski.

Idololatria to oddawanie czci wyobrażeniom bóstw pogańskich. Była problemem dla misjonarzy, niszczone wizerunki i miejsca kultu. Niszczono je w obecności Indian, by pokazać, że ich bogowie są bezsilni. Na miejscu dawnych miejsc kultu wznoszono kościoły. Nigdy do końca nie usunięto praktyk autochtonicznych.

Istniał synkretyzm religijny równoległy (chrześcijaństwo i pogaństwo istniały obok siebie) i zintegrowany (chrześcijaństwo i religie pogańskie łączono w spójność całość). Synkretyzmowi sprzyjało podobieństwo bóstw do świętych, zwyczaj pielgrzymowania, a także istniejąca koncepcja oczyszczenia, duszy.

Do dziś na wysokich górach Indianie modlą się o deszcz do Boga.

Malownicze są obchody Semana Santa u Indian Tarahumara w Meksyku. Indianie Tzutujil w Gwatemali łączą kult majański z kultem św. Piotra. Bóstwo otrzymuje alkohol, świece i pieniądze, aby było przychylne.

Szczególony charakter mają też obchody Święta Zmarłych, m.in. u Indian Aymara.

Matka Boska z Guadalupe ukazała się w 1531 roku Juanowi Diego. Mówiła do niego w języku nahuatl. Była opasana czarną wstęgą, była brzemienna. Poprosiła o wybudowanie kościoła. Biskup początkowo odmówił Juanowi Diego. Obecnie do sanktuarium przybywa około 12 mln pielgrzymów rocznie. Znajduje się w nim szata Matki Boskiej.

10 Piraci i korsarze

Korsarze to piraci uprawiający gwałt i rozbój morski na podstawie upoważnienia państwa.

W 1856 w prawie międzynarodowym zakazano korsarstwa w prawie międzynarodowym w zapisach Konwencji Paryskiej. Do konwencji nie przystąpiło jednak kilka państw, w tym Stany Zjednoczone.

Piraci napadali na porty i statki handlowe od starożytności. Od 500 p.n.e. Wyspy Liparyjskie stały się główną kolebką piractwa na Morzu Śródziemnym.

Piractwo zostało wyeliminowane przez Imperium Rzymskie. Pojawiło się ponownie w V w. n.e. Z czasem pojawili się piraci arabscy. Z czasem piraci przenieśli się z Morza Śródziemnego na Bałtyk i Morze Północne.

W późnym średniowieczu władcy europejscy zwalczali piractwa, ale jednocześnie wspierali korsarstwo. Korsarze byli uczestnikami wojen międzypaństwowych np. między Anglią i Francją.

W XIV wieku na Gotlandii powstał działający na Bałtyku związek piracki Klause Stortebekera. Został on w 1401 roku stracony w Hamburgu. Eryk Pomorski był kolejnym XV-wiecznym dowódcą piratów bałtyckich.

W czasie walk z Imperium Osmańskim na Morzu Śródziemnym dochodziło do ataków chrześcijańskich, tureckich i berberyjskich na statki kupieckie.

W okresie odkryć geograficznych rozpoczęły się pirackie wyprawy na Ocean Indyjski oraz do Ameryki. Działali liczni korsarze i piraci angielscy. Napadali oni na statki wrogie i wtedy działali legalnie, przekazując część zysku koronie, ale też na statki sprzymierzone.

Listy kaplerskie, upoważniające dla działalności korsarskiej, były często fałszowane i sprzedawane. Posiadanie listu kaplerskiego mogło czasami zmniejszyć karę w przypadku złapania. Hiszpanie karali jednak korsarzy śmiercią tak jak piratów.

Angielskimi korsarzami byli m.in. Francis Drake i John Hawkins działający na zlecenie Elżbiety I, która prowadziła wojnę z Hiszpanią. Jej następca zawarł jednak pokój z Hiszpanią.

Od XVII wieku hiszpańskie statki łączyły się w grupy ze względu na niebezpieczeństwo atakami pirackimi. Atakowano także porty morskie, m.in. Campeche, Panamę.

Z czasem pojawiły się siedziby piratów na Małych Antylach, które zostały opuszczone przez Hiszpanów. W XVIII wieku wcielono bukanierów do armii hiszpańskiej, a ci, którzy nie chcieli podporządkować się zostali zabici. Piraci mieszkali m.in. na Tortudze i Jamajce.

Po XVIII wieku piraci opuścili Morze Karaibskie. Bazą piracką stały się Bahamy i New Providence. Na oceanie działali liczni korsarze brytyjscy i francuscy, których celem były ataki przeciwko Hiszpanii. Jednym z bahamskich piratów był "Czarnobrody".

Baza piracką w drodze do Indii był Madagaskar. Piraci rekrutowali się głównie wśród marynarzy, nie byli wprawni w walce na lądzie.

Od XVIII wieku następował zmierzch piractwa. Kraje potrafiły coraz skuteczniej kontrolować wybrzeża morskie oraz szlaki morskie.

Piraci karaibscy do ataków wykorzystywali pirogi z pojedynczego pnia, wyposażone w jeden żagier. Inne statki pirackie to szkunery, brygi, fregaty i galeony. Statki stanowiące łupy były wykorzystywane przez piratów lub sprzedawane. Czasami statki porzucano lub podpalano, gdyż żeglarze nie posiadli kwalifikacji do kierowania dużymi statkami.

Około 1650 piraci zaczęli wykorzystywać większe statki, co było konsekwencją obecności wśród nich żeglarzy.

Piraci nadawali swoim statkom imiona oraz zawieszali czarne i czerwone bandery z motywami czaszek, puszczeli, klepsydr, szkieletów.

Wśród piratów były też kobiety. Jedną z piratek była Mary Read (zm. 1720), uczestniczka wojen, żołnierka, która przystąpiła do piratów na Karaibów. Ann Bonny była także piratką działającą na Morzu Karaibskim. Obie zostały uwięzione i skazane na śmierć, ale nie stracone.